

Vlado PAVIČIĆ

**OBRISI DEMOGRAFSKIH PROCESA U SEOSKOM
DRUŠTVU NA RUBU OSMANLIJSKOGA CARSTVA
U PORATNO DOBA 18. STOLJEĆA - PRIMJER
SELA ZVIRIĆI**

Nakon ratnih srazova 17. st. dolazi do stabiliziranja društvenih i političkih prilika na novoj mletačko-osmanskoj imperijalnoj granici, koje bitnije ne remeti ni novi rat što je uslijedio nepuno desetljeće i pol nakon prethodnoga, u drugom desetljeću 18. st. Ipak, unatoč političkom stabiliziranju, demografska previranja se nastavljaju. Autor, na temelju raspoloživih podataka iz sačuvanih matičnih knjiga i ostalih vrela, koristeći se vrlo uspješno mikrohistorijskim, geneaološkim i povijesno-demografskim metodama, pokušava orisati tijek tih previranja u seoskom društvu osmansko-mletačkoga pograničja, prikazujući primjer sela Zvirića. Raščlambom dostupnih podataka zaključuje da proces demografske stabilizacije započinje dobrih pola stoljeća nakon završetka ratnih destrukcija i političkoga stabiliziranja, tj. sredinom 18. st., kada se doseljava potpuno novi sloj žiteljstva, koje će susljednost sačuvati do danas.

Nadalje, na temelju matične knjige krštenih župe Ljubuški (Veljaci), koja susljednošću upisa omogućuje stvaranje serije podataka, autor raščlanjuje demografske pokazatelje s prijeloma 18. na 19. st. Iako ta matica ne pruža količinu podataka, koji bi imali značajku reprezentativnosti, ipak omogućuje da se sagledaju osnovne naznake nataliteta, spolne strukture krštenih (rođenih), mjesečne zastupljenosti krštenja (rođenja), povezanosti s okolnim područjem, te glavne antroponimijske značajke toga seoskog društva na razmeđu osmansko-mletačkoga imperijalnog sustava. No, kao što i sam autor naglašava, za pouzdanije zaključke trebat će izvršiti dodatna istraživanja na temelju građe matičnih knjiga 19. st., koje su na svu sreću sačuvane.

Ključne riječi: povijesna demografija, osmansko-mletačka granica, migracije, Zvirići, Ljubuški, Hercegovina, novi vijek, matične knjige.

1. Uvodne napomene

Suvremeni su povjesnici često skloni 20. st. na općoj povijesnoj razini nazvati “stoljećem rata”, a ako bismo istu sintagmu htjeli uporabiti za prostor Ljubuškog, onda bi s punim pravom takvu atribuciju ponijelo 17. st., napose njegova druga polovica. Kako, međutim, svako *zlo nije za zlo*, tako ni ratovi toga doba nisu bili samo doba stradanja, razaranja i prisilnoga pomjeranja stanovništva, već upravo posljedično tome, izlazak iz oceana anonimnosti na povijesnu scenu mnoštva imena osoba i naselja, pa tako i onih iz ljubuškoga kraja, među njima i Zvirića. Naime, u tadašnjem demografskom rasulu mnoštvo se izbjeglica iz zaleđa našlo na jadranskoj obali, gdje su im dušobrižničku skrb pružali svećenici franjevci iz tamošnjih samostana, zabilježivši pri tome i njihova imena, mnogima prvi i jedini put. Činjenica nešto češćega spominjanja Zvirićana u tim okolnostima, nego žitelja iz drugih ljubuških naselja bila je, uz ostalo, i razlogom što smo im već posvetili jedan članak,¹ zahvativši kronološki baš ta ratna vremena do konca 17. st. Raščlambama na temelju ne baš osobito velikoga broja podataka, ipak se uspjelo u grubim crtama orisati demografsku sliku Zvirića za tih burnih vremena, koja daje naslutiti osnovnu joj značajku, tj. neprestanu mijenu i vrenje do potpunoga rasapa.

Stabiliziranjem političkih i društvenih prilika nastalih mirom u Srijemskim Karlovcima, koje nije značajnije poremetio ni skorašnji ratni sraz poznat pod nazivom Mali ili Sinjski rat, uslijedit će i demografsko stabiliziranje, čiji će konačni ishod biti vidljiv početkom druge polovice 18. st. kada se na Zvirićima pojavljuju tri nova roda, Jurkovići, Ilići i Paponje, koji će susljednost održati do danas. Dakle, ovim će se radom, istražujući primjer Zvirića, pokušati uočiti obrisi demografskih procesa u seoskom društvu na osmansko-mletačkoj imperijalnoj granici, u poratno doba 18. st.

2. Prostorni okvir: od Hardomilja do Jasenice, od Trebižata do granice

Selo Zvirići, naselje ljubuške općine i humačke župe, smješteno je na njihovom jugoistočnom rubu s desne strane rijeke Trebižat, čiji ga čuveni vodopad Kravice povezuje sa selom Studenci, koje je smješteno na lijevoj obali spomenute rijeke. Riječni tok bi ujedno bila i sjeverna granica ovoga sela. Na visoravni, smještenoj između Crnog Brda i brdâ

¹ Pavičić, 2007., 217-265.

Velike Gradine i Mitruše, nalazi se selo Jasenica, koje ga omeđuje s istoka, a u podnožju spomenutoga Crnog Brda nalazi se selo Stubica² i ono predstavlja sjeveroistočnu granicu Zvirića. Nasuprot njima, s jugozapadne i zapadne strane Zvirići graniče, također s ljubuškim selima, Bijačom i Hardomiljem, dok se s juga, uz državnu graničnu crtu Republike Hrvatske, dodiruju s dalmatinskim selima Prud i Dragovija u župi Vid i općini Metković.

3. Povijesni okvir

Kraj Morejskoga rata - vrijeme cijepanja i razgraničenja

Nakon što je više od dva stoljeća *tiranida otomana* pritiskala prostor sela Zvirića, on je ipak tijekom Morejskoga rata bio oslobođen i nalazio se u rukama Mlečana. Još je M. Vego iznio podatak, ne pozivajući se, doduše, na izvor, da je Mihajlo Zubac-Radmanović, rodom iz Paoče u Broćnu, predvodio 1693. god. oslobođenje Zvirića i Jasenice.³ Da su u sklopu ostvaraja mletačkoga strateškog cilja u Neretvi - zauzimanje Čitluka i Gabele, Zvirići doista bili u rukama Mlečana već 1693. god., najzornije nam svjedoči investitura kojom je Bartulu Jelaviću dodijeljeno 40 kanapa⁴ zemlje u istome kraju.⁵ Za tih borbi u rukama Mlečana nije bio samo

² Selo Stubica bilo je nekad u sastavu sela Zvirići, a osamostaljuje se tijekom 19. st.

³ VEGO, 1981., 222. U arhivu Franjevačkom samostana u Omišu naišao sam na jedan rukopis bez ikakve signature, paginiran i s naknadno dodanim naslovom drugom rukom i drugim perom - *Omiški Radman: Od kud je došao?* Anonimni pisac također govori o broćanskom podrijetlu Radmana i spominje neku pohvalnicu općeg providura D. Dolfina iz 1694. god. Juri Radmanoviću pok. Mihovila iz Broćna. Nadalje, isti ističe da su Radmani imali više od 700 kanapa oranice i da im se glavnina posjeda nalazila u Jasenoj i Zvirićima! Upravo u mjestima za koje i Vego kaže da ih je oslobodio Mihovil Radmanović. Napravio sam presliku tog rukopisa, te će trebati napraviti njegovu raščlambu i utvrditi razloge i okolnosti nastanka, kao i autorstvo i istinitost donesenih podataka.

⁴ Zbog nečitkosti, ova bi se brojka mogla pročitati i kao 70.

⁵ DAZ, Spisi općeg providura Daniela Dolfina (1692.-1696.), knj. 3, 116v. Usp. i PAVIČIĆ, 2007., 247. Zašto tu prilično veliku investituru dobiva Bartul Jelavić, a ne Zubac - Radmanović, ako je istinito njegovo predvodništvo u zauzimanju Zvirića, ostaje nejasno. Izgleda da je ovaj Bartul istovjetan s onim harambašom Bartulom što je skupa sa serdarom Bebićem 1688. god. predvodio seobu sa širega područja Ljubuškog i okolnih područja Hercegovine smjestivši se privremeno na oslobođeni prostor Baćine i njenog bliskog susjedstva. Bilo bi također zanimljivo rasvijetliti kako spomenuti Bartul dobiva investituru u Zvirićima 1693. god., a zasigurno ga već iste godine nalazimo na području Muća i Zelova (prema Soldi, tu je već od 1692. god.). (Usp. SOLDI, 1995., 68, 81).

prostor sela Zvirica, nego sav prostor s desne obale Trebižata, gdje pojam desne obale treba shvatiti uvjetno ne preslikavajući mehanički današnji riječni tok i stupanj njegove uređenosti tri stoljeća unatrag, kada od toga nije bilo ni traga.⁶ Dakle, granična crta povučena nakon mira u Srijemskim Karlovcima (*linea Grimani*), a koja i danas vrijedi, nije bila odraz načela *uti possidetis*,⁷ po kojem je dogovoreno razgraničenje, već je, kako vidimo, u ovome slučaju od njega odstupljeno. Iako je Serenissima na mirovnim pregovorima uspjela i za sebe izboriti spomenuto načelo, ipak je od njega odstupila pri određivanju granice u dubrovačkom zaleđu ponajvećma zbog nastojanja dubrovačke diplomacije. Ako je tako bilo u tom slučaju, onda nije jasno zašto je od toga odstupila na prostoru Ljubuškog, osim ako nije ocijenila da joj je pouzdanija granična crta koja ide obroncima brdâ, nego nestalnim riječnim tokom.

Činom razgraničenja taj, dotad etnokonfesionalno i etnokulturno cjeloviti prostor podijeljen je između dva imperijalna sustava, čime su Zvirici ostali u sklopu otomanskoga, upravo na samom njegovu rubu.

Novi ratni sraz - nova zla slutnja

Nakon dva velika i iscrpljujuća ratna sraza 17. st., nije trebalo proći ni desetljeće i pol, pa da se prekine "vječni mir", dogovoren u Srijemskim Karlovcima, a potpisan između Osmanlija i Republike sv. Marka 7. veljače 1699. u Beogradu,⁸ i neraščišćeni se računi i prijedori razriješe još jednim ratom. Kao da su odmah počeli pripreme za to, Osmanlije su nedugo nakon sklopljenoga mira, još tijekom 1699. god. pristupili sređivanju stanja u Bosanskom ejaletu, popravljajući postojeće i podižući nove utvrde, posebice u pograničnim krajevima, te uspostavljajući nove kapetanije. Tako se držalo da je Ljubuška kapetanija uspostavljena nakon Morejskoga

⁶ Do hidromelioracijskih zahvata na rijeci Trebižat koji su uslijedili u suton osmanlijske vlasti, kao jedan od praktičnih odraza modernizacijskih procesa, vrlo je teško govoriti što je to desna obala, napose u poljskom dijelu njenog toka, gdje se voda kad bi nabujala razlijevala na sve strane čineći od ljubušskog polja ogromnu močvaru.

⁷ STANOJEVIĆ, 1962., 169. Venecija je, zapravo, morala popustiti pritisku svojih saveznika, a nastojanjem dubrovačke diplomacije. No, ni ona nije ispunila odredbe dogovora pri sklapanju Svete alijanse, kada je izjavila caru Leopoldu da mu je spremna ustupiti sve novoosvojene krajeve u zaleđu što su nekoć pripadali kruni sv. Stjepana, odnosno Hrvatskoj. (Usp. VRANDEČIĆ, 2006., 61).

⁸ PELIDIJA, 1989., 16. Iako su u Srijemskim Karlovcima uglavnom dogovorene odredbe mirovnog ugovora, on je između Osmanlija i Mlečana ipak potpisan nepuna dva tjedna poslije u Beogradu.

rata gdje se kao njezin prvi zapovjednik spominje Mahmud kapetan 1705. god.⁹ Međutim, kako s tim pomiriti podatak da se već 1695. god. za agu *azbana* u velikoj tvrđavi u Ljubuškom postavlja **Mahmut kapetan** i to nakon ostavke brata mu Ahmed-age?¹⁰ Dakle, deset godina prije do sada poznatoga prvoga spomena, još u tijeku Morejskoga rata, javlja se u Ljubuškom Mahmud kapetan, što bi moglo govoriti u prilog tezi da je Ljubuška kapetanija osnovana u tijeku spomenutoga rata. Tome bi dodatno u prilog govorila i činjenica da bi ti *azbani* zapravo mogli biti *pasbani*, koje i Kreševljaković navodi kao vojničku postrojbu koja je postojala u sustavu kapetanija.¹¹

Rat, kojim je prekinut taj nedavno sklopljeni *vječni mir*, Osmanlije su navijestile Mlečanima 9. prosinca 1714. Za razliku od prethodna dva ovaj je trajao znatno kraće, nepune četiri godine, donijevši Mlečanima, uz velike prostorne gubitke na Levantu, sitne dobitke na dalmatinskoj bojišnici, te otriježnjenje i svijest da su postali drugorazredna europska zemlja, daleko od nekadašnjega sjaja i moći. Tijekom rata prostor Ljubuškog, čiji su Zvirici sastavni dio, bio je uistinu pošteđen znatnijih pustošenja¹² i značajnijih migracijskih kretanja.¹³

⁹ KREŠEVLIJKOVIĆ, 1980., 243. Pelidija, pozivajući se na Kreševljakovića, veli da se prvi kapetan zvao Mehmed Hadžalić i da je tu funkciju obavljao do iza 1736. (usp. PELIDIJA, 1989., 121). Pogrešno je to pozivanje na Kreševljakovića, jer on tvrdi da se Alija, prozvan Hadži Alija, javlja kao kapetan tek nešto prije 1716. pa do nakon 1736. god. i da je isti postao rodonačelnik ljubuških Hadžalića. Ja nadodajem: Ne samo da se Alija kao ljubuški kapetan javlja do poslije 1736. god., već jednom Aliji, kapetanu ljubuškom, spomen nalazim još 1747. god. kada prodaje vinograd od 20 motika u mjestu Čifluk Ejjubi Selim spahiji i Mustafi alemdaru za 24 000 akči (usp. AH, OZ-DK 2/52).

¹⁰ AH, OZ-DK 9/9. Spomeninjem usput da se 13 godina prije ovoga (1682.) spominje Mahmud sin Ibrahimbegov, mustahfiz ljubuške tvrđave, koji se spori s Gabeljanima i Čapljincima u svezi ribolova na Trebižatu i zemlje Krčevine blizu sela Podi kod Ajdinagine ćuprije. (Usp. SIDŽIL, 41/a). Je li bi ovaj Mahmud mogao biti istovjetan s Mahmutom iz 1695. i 1705. god. ?

¹¹ KREŠEVLIJKOVIĆ, 1980., 26. Riječ *pasban* bila bi složenica od per. *pas* (dio noći) i *ban* (čuvar). Dakle, *pasbani* (*azbani*) bi bili noćni čuvari. Zanimljivo je da Škaljićev rječnik ne bilježi ni jednu od tih riječi. Ni *azbane*, ni *pasbane*. Usp. ŠKALJIĆ, 1966.

¹² Uz jedan napad na Vrgorac u ožujku 1715., koji je išao preko Ljubuškog, boravak namjesnika Bosanskog ejaleta Ibrahim-paše u ljeto 1716. u Vitini, te djelovanja Mlečana u sklopu oslobađanja Imotskoga 1717. god., za područje se ljubuškog ne veže ni jedan događaj vrijedan spomena. (Usp. PELIDIJA, 1989., 164, 195, 217 passim).

¹³ Vjerojatno je i tijekom ovoga rata bilo pojedinačnih seoba s ovoga područja, a čini se, barem po onodobnom prezimskom fondu u Imotskoj krajini, da Ljubuški nije bio značajnije prisutan u seobi pod vodstvom Matije Alilovića s područja koje je nakon razgraničenja ostalo pod Osmanlijama.

Bez novih ratnih razračunavanja do nestanka oba imperijalna sustava

Sve crne slutnje u pogledu nastavka ratnih događanja 17. st. i u sljedećem, 18. st., koje je mogao izazvati novi Mletačko-osmanski rat iz 1714. god. pokazale su se neutemeljenima, jer do propasti obaju imperijalnih sustava na području Ljubuškog nije se zbio više ni jedan ratni sukob, koji bi poremetio životnu svakodnevicu ili izazvao procese dalekosežnijega značaja. Dapače, smirivanjem napetosti u međusobnim odnosima i stabiliziranjem društvenih odnosa na obje strane došlo je do demografske obnove, posebice na mletačkoj strani, gdje se stvaranjem agrarne prenapućenosti, s vremenom, okreću i pravci migracijskih kretanja, tako da mnoštvo pojedinačnih selidbi sada ide prema ispražnjenim prostorima na osmanskoj strani.

4. Poslijeratni nastavak demografskih previranja

Izostanak većih migracija i oduševljenja za njih

Ako bi se kao jedno od tipičnih obilježja i Kandijskoga i Morejskoga rata moglo uzeti skoro bespogovorno masovno bježanje i prelaženje ispod osmanlijskoga gospodara na mletačku stranu, to se, nakon gorkih razočarenja izigravanjem obećanoga od ovih potonjih u ovome ratu nije ponovilo. Dapače, kao da rezignirani glas makarskoga ljetopisca nakon Kandijskoga¹⁴ ili ogorčeni vapaj glavarâ iz Popova nakon Morejskoga rata,¹⁵ upućen oba puta Mlečanima nakon izdaje sjajnih obećanja, otkriva sav oprez i nepovjerenje plaćeno tako skupocjenim iskustvom. Iako je jamačno jedan od razloga nedostatka masovnih selidbi u ovome ratu bio i to što se *ljudski spremnik*, odakle se moglo očekivati to seljenje bio dobro ispražnjeno, ipak je pouka izvučena iz prethodnih selidbi i oduševljenoga dizanja na oružje protiv bivših osmanskih gospodara bila presudna. Zorno to svjedoče nastojanje Vule Nonkovića oko privlačenja na prijelazak seljaka Popova¹⁶

¹⁴ SOLDI, 1993., 48. "1671., miseca no(vem)bra na 24. - Kako duš(!) pusti Primorje caru, a buduci se zagljeo(!) zakletvom da ga nece postite(!) nikada i buduci odnijo misa(l) na kom se klejo. To mi ostajemo kako riba n(a) osekli, ji (!) ti to uzdanje u svakomu."

¹⁵ VIDOVIĆ, 2000., 83. Na glas da će ponovno pripasti Osmanlijama, glavari puka iz Popova 7. 6. 1699. pišu opć. providuru, gorko mu spočitavajući: "Zašto ste nas uveli u rat s Turcima, a sad nas prepuštate u njihove ruke ...Ako nas pustite Turcima zaklet ćemo našu djecu, da nikad više ne pređu pod krilo duždevo, ako bi im se pružila prilika..."

¹⁶ PELIDIJA, 1989., 160 passim, 196.

ili taktiziranje Matije Alilovića, glavara kršćana u Blatu i Broćnu s dostojanstvom i plaćom age, koji cijelo vrijeme rata održava vezu s mletačkim dužnosnicima i pouzdanicima, i koji selidbu izvodi na samom koncu rata, kada je krajnji ratni ishod bio izvjestan.¹⁷

U nedalekom zažapskom susjedstvu, dio kršćanskih podanika ne samo da se nije odazivao na mletačke pozive za prijelazom, već je stupao u osmansku službu i sklanjao pokretnine u njihove tvrđave da je zaštiti od pljačke. K tome su se neki, već prebjegli, kršćani s istoga područja, kao primjerice Vuk Obradović i Nikola Crnčević, usred rata, otputili iz mletačke tvrđave Smrdan k stolačkom kapetanu ishoditi pomilovanje za izbjeglice nedavno otišle.¹⁸

Do prvih poslijeratnih stanovnika

Jesu li Zvirici u Morejskom ratu uistinu postali *terra deserta*, gdje su se nakon amnestije proglašene još tijekom 1699. god. vratili Grgurinovići¹⁹ i Grgići²⁰ ili su, bar ovi potonji, pregrmjeli ratna stradanja ne napuštajući svoja ognjišta, na temelju dostupnih vrela nije moguće reći. Međutim, izvjesno je da su Grgići jedini zvirički rod koji je ostvario kontinuitet od prvoga, imenom poznatoga, sloja stanovništva iz vremena Kandijskoga rata (Nenadića i Palinića) do onoga koji je naselio taj prostor sredinom 18. st. (Jurkovića, Ilića i Paponja), čiji će potomci nastaviti “dugo trajanje” (*la longue durée*), do naših dana. Ako su oboji i bili privremeno napustili svoje domove, ipak im se nije dogodilo ono što se dogodilo s njihovim susjedima iz nedalekih broćanskih sela, Dragićine i Dobrog Sela, koji, kad su se vratili iz izbjeglištva, nalaze zauzetim svoja imanja od novodoseljenih muslimana.²¹ Ako, dakle, dva gore spomenuta roda nisu u potpunosti i za stalno napuštala Zvirice, već bi se vraćali čim bi minula neposredna pogibelj, ipak ni o njima (osim spomena Andrije Grgurinovića iz 1703. god. dok mu je otac Matijaš istodobno na Tuzibljju u Vidu),²² niti o nekim novim žiteljima, prema dostupnim izvorima, nema spomena u tome selu od Karlovačkoga do nakon Požarevačkoga mira.

¹⁷ UJEVIĆ, 1991., 173.

¹⁸ PELIDIJA, 1989., 182.

¹⁹ PAVIČIĆ, 2007., 248 passim.

²⁰ PAVIČIĆ, 2007., 239 passim.

²¹ PELIDIJA, 1989., 52.

²² PAVIČIĆ, 2007., 249.

Barišići - prvi novospomenuti žitelji

Nedugo poslije potpisanoga mirovnog ugovora u Požarevcu, dok je na terenu još trajalo razgraničenje, u izvorima nailazim na novi zvirički rod Barišiće,²³ koji se na Zviricima mogu pratiti samo iduća dva i pol desetljeća, a zasigurno ih više nema 1768. god. kada se javlja potpuno novi sloj stanovništva. U matici,²⁴ što ju je vodio fra Jure Čelić iz Blata,²⁵ "kurat u Borovcima 1718.", u razmaku od tri godine nalazimo dva upisa Barišića. Jurino krštenje: "1719. na 15. lipnja - karsti ja fra Jure Čelić Juru sina Petra Barišića Zvirića (!) i njegove žene zakonite Ružice. Kum bi Andrija Borovac iz Vida" i Mihovilovo vjenčanje: "1722. na Zvirići - Vinča ja fra jure Čelić Miovila Barišića s Antonijom ćerju Pavla Sočića. Kum bi serdar Jure Bebić."²⁶ Dakle, na Zviricima tada postoje dvije bračne zajednice Barišića, Petrova i Ružičina, te Miovilova i Antonijina. Iako nemamo nikakvih izravnih dokaza da su Petar i Miovil braća, ta nam se mogućnost čini vrlo vjerojatnom. U svezi spomena ovih dviju obitelji, neizbježno se nameću pitanja otkud se pojaviše i kakva im daljnja sudbina bješe? Odmah treba reći da odgovor na ta pitanja u ovome trenutku nije moguć. Pogotovo ne izričit! U vrelima nema nikakve naznake otkuda izroniše s ova dva upisa odmah nakon Maloga rata, a isto tako ni gdje se djenuše iz toga mjesta za manje od tri desetljeća. U Zviricima ih "hvata" još samo biskupski popis iz 1742. god., i to Ilijino kućanstvo s dvoje i Markovo sa sedmero čeljadi,²⁷ a do biskupskoga popisa iz 1768. god. i dolaska novih žitelja nestaju bez traga.

²³ Onomastičari ovome rodu izvode ime iz osobnog imena Bartul, odnosno njegove umanjene Bariša. Mijena bi išla ovim redom: Bariša←Bare←Bartol←Bartolomej←lat. Bartholomaeus←grč. Bartholomaios←aram. bar Tolmáy. Dakle, značenje bi bilo - Tolmajevo sin, a kako tolmáy znači - hrabar, to bi Bartol bio - sin hrabrog. (Usp. ŠIMUNDIĆ, 1988., 29.; Nosić, 1998., 174; ŠIMUNOVIĆ, 1995., 94).

²⁴ U inventaru Arhiva Franjevačkog samostana u Zaostorgu, pod inv. br. ŽM 211 (usp. SOLDI, 1973., 197), nalazi se upisana jedna nevelika matica u kojoj je krštene, vjenčane i umrle upisivao fra Jure Čelić. Sjećam se, kada sam prvi put došao u spomenuti arhiv i kad sam se upoznao s njegovim blagom imao sam u rukama i tu neveliku maticu. Kada je i ona došla na red da se sustavnije njome pozabavim više je nije bilo u željeznom ormaru, odnosno njegovom sefu gdje se nalazila. Zbog toga se ovdje služim podacima, koje je iz iste ispisao cijenjeni Nikola Mandić, što mi ih nesebično ustupi i na čemu mu, kao i nam mnoštvu drugih pripomoći i plemenitih poticaja, najsrdačnije zahvaljujem.

²⁵ ASZ, ŽM 211, 1,1. "1720. na 25 srpnja - Karsti ja fra Jure Čelić iz Blata..."

²⁶ ASZ, ŽM 211, 7, 34 i 21, 94.

²⁷ ĐAKOVIĆ, 1979., 21 i 328.

U susjednim Studencima, kad se prijeđe most preko Trebižata na Željigoštu, koji povezuje ta dva sela, i krene prema Ljubuškom ili Broćnu, naiđe se na Barišića glavicu, gdje prebiva istoimeni rod. Tu već 1742. god. nalazimo Marka Barišića, starješinu devetočlanoga kućanstva,²⁸ a četvrt stoljeća kasnije, 1768. god., Ivana na čelu sedmočlanoga kućanstva.²⁹ U tome selu, na spomenutoj Barišića glavici, susljednost su održali sve do danas. I uza sva nastojanja da povežemo prvo spomenute, Miovila i Petra i sina mu Josipa, s Barišićima iz oba biskupska popisa i iz oba sela nisu dala nikakva rezultata. Jedino možemo ostati u sferi nagađanja i pretpostavki, priklanjajući se, za muku, najmanje nevjerojatnoj. Zbog toga smo primorani pribjeći ispitivanju obiteljskih predaja o podrijetlu, ma koliko god one bile nepouzidane, te se fokusirati na Barišiće iz najbližega susjedstva, jer je ovo patronimičko prezime vrlo brojno i rasprostranjeno kod Hrvata,³⁰ te utvrditi njihovu možebitnu povezanost.

Odmah želim isključiti iz razmatranja Barišiće iz Makarskoga primorja³¹ i Sućurja na Hvaru, potomke Kačića. Iako ima naznaka da je uistinu bilo selidbenih kretanja pojedinih rodova iz Makarskoga primorja prema unutrašnjosti pod osmanlijskom upravom, i to baš prema Ljubuškom, ipak mi se čini da u tome pravcu uopće nije postojalo selidbeno kretanje tamošnjih Barišića,³² starinom Kačića, te ih stoga ne uzimam u daljnja razmatranja.

Studenački Barišići pričaju za sebe da su došli iz Rakitna od tamošnjih Barišića i naselili se u Studence,³³ dok oni iz neretvanskog susjedstva, iz Vidonja, vele da su došli iz Vrljike,³⁴ odnosno iz Vruljine Prodoli.³⁵ Dok za don Radinu predaju o podrijetlu iz Vruljine Prodoli uopće nisam

²⁸ ISTO.

²⁹ Nosić, 2000., 125; MANDIĆ, 1962., 116.

³⁰ Prema Leksiku u RH su 1948. bili nastanjeni u preko 130 naselja (dva najjača naselja su im Rupe kod Šibenika 179(35) i Vidonje kod Metkovića 123(18), a 2001. imali su 4620 nositelja u RH (usp. Leksik, 1975., 27 i HER, 2002., 93). Zanimljivo je spomenuti da ih u Rupama, najjačem njihovom naselju u RH 1948, ne spominje ni jedan tamošnji popis u 18. st., pa čak ni onaj iz 1802. god. Ne kriju li se tu ipak pod nekim drugim imenom? (Usp. BAČIĆ, 1991., 149).

³¹ JURIŠIĆ, 1972.; RIBIČIĆ, 1972.; GRANIĆ, 1990. i 1999.; UJDUROVIĆ, 2002.; ANIĆ, 2000.

³² Iako su nakon oslobođenja Vrgorca fra Pavao Kačić Barišić i brat mu Grgur sa Sućurja dobili u najam kuću s kulom i zemljišna dobra vrgoračkih dizdara Asanaginića, ipak držimo da se tamo nisu naselili, pogotovo ne za stalno. (Usp. GRANIĆ, 1999., 83).

³³ Priopćio Jozo Barišić pok. Mije iz Studenaca, r. 1958.

³⁴ VIDOVIĆ, 1994., 262.

³⁵ VIDOVIĆ, 2000., 495.

mogli ubicirati to mjesto, dotle don Milinu predaju o doseljenju Barišića u Vidonje iz Vrlike moram isključiti, jer ih u Vrlici nema u popisima 17. i 18. st. i tamo se javljaju tek 1830. god. s dva kućanstva.³⁶

Argumenti kojima se potkrjepljuje podrijetlo vidonjskih Barišića od Jeličića ne čine mi se čvrstim i mislim da ih treba, u najmanju ruku, uzeti s velikim oprezom.³⁷ Naime, točno je da Kačić pjeva o junaku Petru Barišiću, starinom Jeličiću³⁸ i točno je da Bartul Jeličić dobiva zemlju u Neretvi,³⁹ ali mislim da to nije dovoljno da vidonjske Barišiče povežemo s njima.

Predaju pak studenačkih Barišića o rakitskom podrijetlu treba uzeti s krajnjim oprezom, jer se isti ranije javljaju u Studencima, nego u Rakitnu.⁴⁰ Ako bi u njoj i bilo zrnaca istine, onda bi ona jedino upućivala na moguće selidbeno ishodište - posuški kraj, odnosno Vinjane,⁴¹ gdje bi bila matica i rakitskih,⁴² kao i mnogih Barišića koji u sjevernoj migracijskoj struji otiđoše prema Kupresu⁴³ i dalje prema Posavini.⁴⁴

³⁶ IVANKOVIĆ, 2003., 94-95; SOLDO, 1998., 15-27.

³⁷ BARIŠIĆ - JOJIĆ, 2001., 95.

³⁸ KAČIĆ MIOŠIĆ, 1988., 761. Vjerujući fra Andriji da je podatke za svoj Razgovor "pomljivo izvadio iz knjiga latinski, talijanski i rvatski...",³⁸ ipak ne uspjesmo pronaći valjanoga vrela, niti podatka u dostupnoj nam literaturi, koji bi nam potvrdio postojanje tog vrgorskog viteza.

³⁹ DAZ, Katastri Dalmacije, knj. 27, 6. "Bartulo Geliciz di Vinista sul monte Debellalitz terra..." Dakle, Bartul Jeličić doista dobiva zemlju, ali na području Bebićeve serdarije, koja se nalazi na desnoj obali Neretve, a Vidonje su na lijevoj izvan njenog domašaja U zemljišniku iste serdarije susrećemo i Ivana Barišića koji dobiva 323 tavole zemljišta "sotto il monte Franichia di Plina". Isto, 16.

⁴⁰ U Rakitnu Barišiče nalazimo tek od 1768. god. (i to samo jedno kućanstvo, Petrovo s 13 članova), gdje su, po svemu sudeći, doselili upravo iz Vinjana, što onda ovu studenačku predaju stavlja pod upitnik. (Usp. Nosić, 2000., 56.). Inače, bilo bi zanimljivo, ne samo zbog Barišića (već i Dumančića, Đereka, Bušića...), ispitati migracijsku povezanost između Rakitna i obojih Vinjana (posuških i imotskih). Danas u posuškim Vinjanima, s lijeve strane prometnice Posušje - Vir, postoji toponim Barišića polje s Rakića grobljem, a nigdje blizu rod ni s jednim od tih imena. (Priopćio Zvonimir Kukić p. Luke, r. 1958.).

⁴¹ ĐAKOVIĆ, 1979., 21. Barišići u Vinjanima 1742. god. predstavljaju više od trećine stanovništva (60 članova u 5 kućanstava) i to im je najjača matica u tadašnjoj BiH. I u sljedećem popisu iz 1768. god. još su brojni (48 članova u 5 kućanstava, usp. Nosić - VIDINIĆ, 2000., 100), ali je ipak vidljivo brojčano nazadovanje, vjerojatno zbog već započelih selidbi, koje su bile takve jačine da već dugo uopće više nema ni jednoga Barišića u tome selu.

⁴² BARIŠIĆ - JOJIĆ, 97 passim.

⁴³ DŽAJA - DRAGANOVIĆ, 1994., 416.

⁴⁴ ZIRDUM, 1987., 107; JERKOVIĆ, 2006., 128.

Ako bih želio sažeti razglabanje o prvospomenutim poslijeratnim žiteljima ovoga pograničnoga sela, nekako mi se kao najmanje nevjerovatne ili bar ravnopravne svim ostalim mogućim nameću dvije hipoteze: Prva, da su izvorni ljubuški rod, koji je na Zvirićima izumro, možda u kugi koja je uslijedila koncem 1742. god.,⁴⁵ ili, s tko zna kojeg razloga, nekud odselio, možda baš prema Vidonjama; Druga, prema kojoj bi i ovi Barišići bili vinjanskog ishodišta, a Zvirići bi im bili jedna međupostaja prema konačnom odredištu u Vidonjama. Dakle, kako maglica vrela prekriva i njihovu pojavu i njihov nestanak u ovome selu, jedini je izbor iz lepeze mogućih objašnjenja izabrati ono koje se čini najmanje nevjerovatnim.

***Jeličići - privremena pojava, kao pokazatelj
nastavka demografskih previranja***

Nedugo iza spomena Barišića i nedugo, također, nakon Malog rata na Zvirićima se javlja još jedan rod - Jeličići,⁴⁶ koji će stoljeće iza toga, stalnim naseljnjem, osamostaliti jedno novo selo začeto u zvirićkom okrilju - Stubicu. U istoj godini, s razmakom manjim od pola godine, javljaju se, kao i kod Barišića, dva upisa toga roda u vezi sa Zvirićima, ali još prije Barišića nestaju iz istoga. Upisi su: "1721. na 4. siječnja - Karsti ja fra Jure Čelić Mariju ćer Jure Jeličića iliti Bilića s Zvirića. Kuma bih Šima domaćica Križana Jeličića." Odmah iza njega slijedi: "1721. na 15. lipnja - Karsti ja fra Jure Čelić Birdjitu ćer serdara Jure Bebića i njegove zakonite žene Kate. Kuma bih Vidosava divojka ćer Jerke Bilića aliti Jeličića s Zvirića."⁴⁷ Iz ova dva upisa dalo bi se zaključiti da 1720. god. na Zvirićima opstoje bar tri bračne zajednice Jeličića aliti Bilića: Jurina, Križanova i Jerkina. Tolika njihova brojnost začuđuje budući ovoj trojci više uopće ne nalazimo spomena ni u Zvirićima, ni u obližnjem ljubuško-neretvanskom susjedstvu u suvremenim maticama. Je li bi to impliciralo zaključak da su tu zabilježeni slučajno, u prolazu, dok su boravili na svojim zimištima na

⁴⁵ ĐAKOVIĆ, 1979., 13. Upravo zbog kuge u Bosni, biskup Dragičević je bio primoran prekinuti svoju vizitaciju

⁴⁶ Uz mogućnost različitog etimološkog određenja (šumska životinja - jelen ili crnogorično drvo - jela), ipak mi se najrazložnijim objašnjenjem čini ono koje im motivacijski izvor nalazi u osobnom imenu Jela←Jelena←grč. Helénē - sjaj, blistavost. (Usp. ŠIMUNDIĆ, 1988., 158).

⁴⁷ ASZ, ŽM 211, 2, 8 i 9.

Jasenici i okolici?⁴⁸ Kako dvojica od spomenutih Jeličića imaju prilično rijetka imena, Križan i Jerko, to sam antroponimijskom raščlambom pokušao utvrditi moguću povezanost s nekim drugim rodnom ili ih pratiti u drugim naseljima, ali osim pronalaska imenjaka i suvremenika im Jerke Grgića, također sa Zvirića, ne utvrdih nikakve dodatne poveznice.⁴⁹

Uz osobna imena ovih Jeličića zanimljiva je pojava i drugog im prezimena - Bilića. Kako su na obližnjem ljubuško-vrgorsko-neretvanskom području postojali ili još postoje Bilići s maticama u Lisicama, Crvenom Grmu, Humcu, te Orahu, odnosno Orahovlju, to sam nakon geneaoloških raščlambi potpuno isključio povezanost lisičkih, crvengrskih i humačkih Bilića s ovim zvirićkim,⁵⁰ dok za one s Oraha ili Orahovlja⁵¹ nema nikakvih naznaka o povezanosti, ali ni podataka koji bi to potpuno isključivali.

Dakle, kao što su se u jednom bljesku pojavili, isto su tako s područja Zvirića strjelovito nestali, da bi se ponovno pojavili jedno stoljeće poslije,

⁴⁸ To pitanje postavljam, iako je drugo krštenje obavljeno na pragu ljeta, želeći ukazati na jednu vrlo zanimljivu pojavu, tako prisutnu kod broćanskih rodova, kojima je transhumanca osnovna djelatnost, da uz zimska i ljetna staništa imaju i još jedno zimsko stanište, tj. da imaju "dva stanja", gdje bi im na drugom stanju uglavnom bile staje i gdje bi vremenom, nakon diobe brojnih obiteljskih zajednica, jedan odijeljeni ogranak prelazio živjeti za stalno. Tako su, primjerice, Planinići iz broćanskog Gradca ljetni izgon imali na Dragajicama, tj. između Divina groba i Sovičkih vrata, a uz zimišta u Gradcu imali su i još jedno na Jasenici, odnosno Garištima, visoravni između Gabele i Zvirića, gdje su bili zasnovali i stalno stanište (usp. PLANINIĆ, 2006., 144.). Na sličan su način, dvojnim stanovanjem, naseljena i ljubuška sela Cerno i Lipno, gdje su isprva bile staje broćanskih stočara (iz D. Sela, Gradnića...), na koje su se diobom za stalno naseljavali odijeljeni dijelovi tih rodova. Uostalom, na sličan su način broćanski rodovi Jelčići i Pehari naselili Stubicu, nekadašnju sastavnicu Zvirića.

⁴⁹ PAVIČIĆ, 2006., 242. Raspravljajući o Grgićima, već sam se osvrnuo na tezu Nikole Mandića da bi i zvirićki Grgići bili od Jeličića, za što ipak, osim istovjetnosti prilično rijetkog imena dvojice zvirićkih suvremenika, nema čvršćeg uporišta.

⁵⁰ Kako naseljenje Bilića u ova tri sela nastupa početkom 19. st., to ih matice pomno prate i svjedoče nam o njihovom selidbenom ishodištu u obližnjem pojezerskom selu Seocima, župe Otrić Struge, gdje su se prvotno zvali Matić. Pri tim raščlambama utvrdio sam da ako već spomenuti Bilići nisu u vezi s Jeličićima, onda to jesu lisički, crvengrski i vašarovski Kraljevići, ali ne i oni iz Graba.

⁵¹ Na Biliće u Orahu i Orahovlju pozornost sam obratio zbog toga što u Morejskom ratu pojedini istaknuti Jeličići tu dobivaju investiture (a na Orahovlju u oba biskupska popisa zatječemo Biliće, dok na susjednom Orahu susljednost održaše do poslije Drugoga svjetskog rata), ali nikakva podatka koji bi govorio o međusobnoj povezanosti ne nađoh.

kada taj ugledni⁵² i brojni,⁵³ čak plemeniti,⁵⁴ broćanski rod zasnova stalno naselje i vremenom mjesto svog užeg prebivališta osamostali, kako rekoh, u novo selo Stubicu!

Petkovići i Volarevići - broćanski iveri kratkoga trajanja

Vjerojatno će daljnja istraživanja u potpunosti potvrditi ono što se već sada, na trenutnom stupnju istraženosti, dade naslutiti da Broćno, među mikroprostorima slične veličine na hrvatskom etničkom prostoru, nema premca kao izvorište migracijskih kretanja! Za potkrjepu tome, navedimo samo jedan primjer: Korijeni bar trećine današnjeg ljubušskog stanovništva su na broćanskoj visoravni, odakle su pristizali u višestoljetnim selidbama!

Upravo u demografskim previranjima tijekom i nakon ratova 17. i početka 18. st., žitelji Broćna najintenzivnije sudjeluju. U vrelima, gdje se god “okreneš”, vidiš naznaku iz Broćna ili iz nekog broćanskog sela. Za Petkoviće⁵⁵ i Volareviće,⁵⁶ o kojima je riječ, te naznake u svezi zviričkih spomena, doduše, nema, ali je s druge strane znano da im je tamo ishodište.

⁵² Da su uistinu bili ugledan rod, osim što su ušli u Kačićevu pjesmaricu, govori i to što su među glavarima stanovništva u velikoj seobi tijekom Morejskog rata serdar Jure i harambaša Jakov, oba iz Broćna. (Usp. DAZ, spisi op. prov. D. Dolfina, knj. 3, 187v-188r.)

⁵³ Ako i nije točno da su svi Jeličići koji se tijekom stoljećâ spominju na Makarskom primorju i obližnjim otocima istoga podrijetla gdje bi dospijevali u više selidbenih valova, dovoljno je vidjeti u kojem se broju javljaju samo u selidbenom valu za Morejskoga rata, pa da se razumije gornja atribucija. Usto, valja primijetiti, da su Jeličići u Hercegovini i oni koji su u selidbenim valovima proistekli odatle “izgubili” jedno slovo u imenu pa se zovu Jelčićima. Tako su Jelčići 1948. god. bili nastanjeni u skoro 60 naselja u RH, a najjača su im mikropodručja bili Neretva (Komin, Krvavac, Desne) i Sinj (Zelovo), upravo selidbena odredišta nakon odlaska iz Hercegovine. Jeličićima pak, koji su imali preko 70 naselja, najjača matica iste godine bijaše Muć Gornji, kojemu je također najznačajnija hercegovačka migracijska sastavnica (usp. Leksik, 1975., 260-261). U RH 2001. god. je bilo 900 nositelja prezimena Jelčić i 1340 prezimena Jeličić. (Usp. HER, 2003., 529).

⁵⁴ Uz Kačića, koji o njima pjeva kao uzvanicima na svadbi kralja Stipana Kristića (Usp. Kačić Miošić, 1988., 245), među plemenite rodove ubraja ih i FERMENDŽIN (FERMENDŽIN, 1892., 561), a Duišin im donosi i grb (usp. Duišin, 1939., 76).

⁵⁵ Etimološki bi slijed bio: Petković←Petko←Petar←lat. Petrus←grč. Petros, stijena. (Usp. Nosić, 1998., 223 i ŠIMUNDIĆ, 1988., 269).

⁵⁶ Volarević←Volar, čovjek koji je s pomoću volova orao njive. (Usp. Nosić, 1998., 241). Volar je bio i naslov nižega hrvatskog plemstva (usmeno priopćenje prof. Domagoja Vidovića iz Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje).

Spomen pripadnika oba ova roda uz Zvirice vezan je za bilježenje njihove smrti. I to tragične smrti: "1739, na 10. kolovoza - Marin Vukić iz Vida i Luka Petković iz Zvirica utopili se više Opuzena"⁵⁷ i "1743. na 22. studenoga - Grgo Volarević poginuo je u dobi od 43 godine i ukopan u groblju Zvirici".⁵⁸ Dok za Grgu znamo mjesto ukopa i dob, ali ne i podrijetlo mu i točan uzrok smrti, to za Luku znamo i podrijetlo i uzrok smrti, ali ne i to je li mu Neretva, osim mjesta smrti, bila i grobište. Iako ne znamo ni Lukinu dob, opravdanim nam se čini pretpostaviti da je on član, možda sin, dvanaesteročlanog kućanstva čiji je starješina Vid Petković, kojega tri godine nakon Lukine smrti zatječe na Zviricima popis biskupa Dragičevića iz 1742. god.⁵⁹ Možda bi se upravo na ovome primjeru moglo vidjeti kako su u vrijeme tih demografskih previranja Zvirici bili prolazna postaja i izlazna vrata prema mletačkom susjedstvu za selidbena strujanja iz unutrašnjosti pod osmanlijskom vlašću. Današnji vidski Petkovići, koji su tu 1948. god. imali 62 žitelja u 9 kućanstava,⁶⁰ čini se da su upravo potomci zvirickog Vida Petkovića iz 1742. god.⁶¹ U Vidu ih, niti igdje drugdje u Neretvi, ne bilježe zemljišnici s početka stoljeća.⁶² Nije jasno kako ih u Vidu ne bilježi sačuvano stanje duša iz 1744. god.,⁶³ kada je 1735. god., na 12. i 17. prosinca, upisana smrt Cvite i Marka Petkovića iz Vida, koji su ukopani u crkvi Bl. Gospe u istome mjestu.⁶⁴ Kada 1756. god. umire Ivan⁶⁵ u 56. godini i 1760. god. Mara Petković,⁶⁶ žena Vidakova u 67. godini, onda im je kao prebivalište navedena Dragovija, a kao

⁵⁷ ASZ, ŽM 208., 16, 95. I za ovu maticu vrijedi sve rečeno u bilješci broj 24.

⁵⁸ Isto, 30, 129.

⁵⁹ Nosić, 1999., 102.

⁶⁰ Leksik, 1975., 502.

⁶¹ Zvirici su im jamačno samo prolazna postaja, a njihovo izvorno matično područje je Broćno, odnosno selo Slipčići, gdje su 1742. god. zatečena tri njihova kućanstva sa 26 članova i selo Bijakovići s jednim kućanstvom i 7 članova. (Usp. ĐAKOVIĆ, 1979., 59.). Do popisa iz 1768. god. ostali su samo Petkovići u Bijakovićima s jednim osmočlanim kućanstvom, da bi i odatle odselili prema Studencima do sredine idućeg stoljeća, dok su slipčićki Petkovići promijenili prezime u Arapović nastavljajući dalji razvitak pod tim imenom, te pod imenom Đogića i Đopa proisteklim od Arapovića (usp. MANDIĆ, 2001., 28). O drugim selidbenim pravcima broćanskih Petkovića, primjerice prema Potravlju kod Sinja (gdje su od njih nastali Kotromanovići) i drugim prostorima, kao i o njihovom mogućem podrijetlu od srednjovjekovnog broćanskog roda Orlovića, razglabat ćemo nekom drugom prigodom i na drugom mjestu.

⁶² DAZ, Katastri Dalmacije, knj. 26 i 27; GLIBOTA, 2006., 175-183.

⁶³ NAS, M67, 381r-381v.

⁶⁴ ASZ, ŽM 208, 12, 55 i 56.

⁶⁵ Isto, 46, 279.

⁶⁶ Isto, 50, 308.

ukopište opet crkva Bl. Gospe od Snijega u Vidu. Najbrojnije kućanstvo u Vidu, odnosno Dragoviji 1792. god.⁶⁷ jest ono Petkovića s 18 članova, a starješina mu je Petar Petković sin Vidakov od 38 godina. Ime majke mu nije navedeno, ali je kod upisa sestre mu Jakovice od 19 godina rečeno da je kći pok. Vidaka i pok. Mare. Ovdje se, međutim, javlja jedna proturječnost: Maloprije smo vidjeli da je Mara, žena pok. Vidaka Petkovića umrla 1760. god., i to u 67. godini, a evo Jakovica, koja bi joj trebala biti kćer, ispada da je rođena 1773. god. Trinaest godina nakon njezine smrti u, za ono doba, prilično dubokoj starosti. Iako ne znam kako suvislo objasniti ove proturječnosti, ipak mi se čini da je “nestanak” Petkovića sa Zvirića bio uzrokovan preseljenjem cijele obitelji u nedaleko prekogranično susjedstvo.

Čini se da je i spomen Volarevića, toga tipičnog vidskog roda,⁶⁸ broćanskih korijena,⁶⁹ na Zvirićima uzrokovan pograničnim problemima. Vidjeli smo da je njihov pripadnik Grgo tragično skončao svoj život i

⁶⁷ NAS, M.

⁶⁸ Prema popisu iz 1948. god. Volarevići su u RH bili nastanjeni u 26 naselja s 484 pripadnika, od čega u samom Vidu više od polovice (267 pripadnika). U RH su 2001. god. imali 740 pripadnika. Usp. Leksik, 1975., 724 i HER, 2003., 1438.

⁶⁹ Don Rade Jerković i od njega fra Vjeko Vrčić donose predaju o doseljenju vidskih Volarevića iz Ravnih Kotara (usp. JERKOVIĆ, 2000., 471; VRČIĆ, 1974., 204). Ta predaja nema nikakva uporišta u vrelima i držim da je na pravom tragu Nikola Mandić, koji im ishodište smješta u Broćno. Istina, tamo danas nema Volarevića, ali ima Volarića, kojima je prvotni oblik prezimena bio upravo Volarević. U prvom biskupskom popisu iz 1742. god. u cijeloj BiH od Save do Neretve, Volarevići su imali samo dva kućanstva i to oba u Broćnu: Na Čitluku Ivanovo sa 7 i na Vionici Martinovo s 5 članova. U drugom popisu na cijelom spomenutom prostoru opet imaju samo dva kućanstva, od kojih je jedno i dalje na Čitluku (Jakovljevo sa 10 čl.), a onoga drugog više nema na Vionici, nego u Modranu u Posavini (Filipovo sa 6 čl.), među mnogobrojnim doseljenim Hercegovcima. (Usp. NOSIĆ - VIDINIĆ, 1999., 24 i 26; NOSIĆ - VIDINIĆ, 2000., 32 i 130). Međutim, vionički Volarevići su u međuvremenu promijenili prezime u Mandarić, tako da tada tamo nalazimo kućanstvo Nikole Mandurića s 25 članova. (Usp. MANDIĆ, 1962., 120). Nikola Mandić je na temelju raščlambe matičnih knjiga župe Broćno utvrdio da su Mandarići nastali od Volarevića, upisujući se s dvojnim prezimenom Mandrić alias Volarević do oko 1850. god., te da su Volarići imali sljedeću putanju preoblikovanja prezimena: Volarić←Volar←Volarević, da bi se današnji oblik ustalio oko 1880. god. (Usp. MANDIĆ, 2001., 277 i 598). Na području Neretve (bez poblize navedenog mjesta) najraniji spomen Volarevića je iz 1722. god., kada je kršten Nikola, sin Grgin i Andrijanin (usp. ASZ, ŽM 207, 5v.). Osim njihove prisutnosti u Broćnu, odakle je bila snažna migracijska struja prema Poneretavlju, u prilog tezi da predaja o ravnokotarskom podrijetlu nije utemeljena govori nepostojanje bilo kakvog podatka u vrelima u prilog tome. Nadalje, protiv toga govori i netipičan migracijski pravac (Ravni kotari→Neretva), kao i to da su Volarevići na tome navodno ishodišnom području (Leksik ih u značajnijem broju nalazi samo u Bukoviću kod Benkovca) po svemu sudeći pravoslavci (usp. Leksik, 1975., 724; BAČIĆ, 1989., 114-116).

pokopan na Zvirčićima. Najlogičnijim odgovorom na pitanje zašto je pokopan tu, a ne u bliskoj i susjednoj, dalmatinskoj župi Vid, odakle je najvjerojatnije i bio, je taj što ga je iznenadna i tragična smrt zatekla u drugoj državi, pa je problem prijenosa posmrtnih ostataka preko granice riješen ukopom u mjestu pogibije.

Primjeri u vrelima, koji nam govore o procesu demografskih previranja u ovome seoskom društvu na rubu osmanskog imperijalnog sustava, završavaju spomenom tragične smrti Grge Volarevića i već sljedeći spomen zvirčićkih žitelja iz biskupskog popisa 1768. god. pokazuje nam da su ona uistinu u završnoj etapi, jer su sudionici tog preslojavanja održali susljednost do danas. Sva kasnija doseljenja bila su samo popunjavanje slobodnog prostora, od kojih su ona broćanskih rodova Jeličića i Pehara dovela tijekom 19. st. do cijepanja Zvirčića i, kako rekosmo već nekoliko puta, osamostaljenja novoga sela Stubice.

5. Smirivanje demografskih previranja i početak procesa stabiliziranja

Polu stoljeća od pojave u vrelima prvog zapisanog žitelja Zvirčića obilježeno je trima ratovima i njima izazvanim demografskim previranjima, do potpunog rasapa u Morejskom ratu, nakon kojeg Zvirčići postaju rubno selo osmanskog imperijalnog sustava. Demografska se previranja nastavljaju i nakon završetka tog rata i završavaju do sredine 18. st., kada doseljava potpuno novo stanovništvo, koje će susljednost održati do danas. Umjesto Barišića, Grgića i Petkovića iz 1742. god. samo četvrt stoljeća poslije, javljaju se Jurkovići, Ilići i Tomići (Paponje). Očito, trebalo je proći još dodatnih skoro pola stoljeća od završetka ratnih destrukcija, pa da se završi proces demografskog vrenja i zrenja i otpočne život novih rodova koji će susljednost na Zvirčićima održati idućih dva i pol stoljeća, do danas, te tako otpočeti proces demografske stabilizacije i novoga uzleta.

Prostor preko Neretve - najslabije zastupljeni areal u migracijskim strujanjima prema Ljubuškom

U hercegovačkim migracijskim arealima s kojih su stizale sastavnice ljubušskog stanovništva, zasigurno su oni s lijeve strane Neretve najslabije zastupljeni. Razlog tome nije samo ograničenost "biološkog spremnika", koji nije mogao, uz davanja prema Neretvi i Dubrovniku, značajnije istočiti živodajnih sokova i prema prostoru Ljubuškog, već rijeka Neretva, koja je uistinu predstavljala selidbenu prepreku, nama danas nepojmljivu.

Gledajući prezimensku šarolikost Poneretavlja nakon demografskih previranja 17. st., vidimo da su migracijski valovi iz osmanlijskog zaleđa, bilo lijeve, bilo desne obale, uglavnom završavali u “sudaru” s rijekom Neretvom, uz gdje koju iznimku, kojima ni ta vodena prepreka nije bila nepremostiva. Nakon prvotnih zauzimanja prostora, daljnja pomjeranja su bila u korelaciji s nevoljnostima i tjeskobama u trenutačnom prebivalištu, te s primamljivošću pogodnosti koje su se nudile na nekom drugom mjestu, pa i s druge strane rijeke. Vremenom su posebnu privlačnost dobivala mjesta na samoj obali Neretve, Metković i Opuzen, nudeći mnoštvo novih mogućnosti poslovnog i gospodarskog napretka, čime su “brisali” tu vodenu barijeru. Među rodove, koji su povoljnije uvjete života vidjeli iza riječne prepreke spadaju Jurkovići i, najvjerojatnije, susjedi im Ilići, te osim njih gotovo da i nema drugog roda na području Ljubuškog, koji bi prije suvremenih selidbi potjecao s prostora lijeve strane Neretve, odnosno trebinjske biskupije.

Točnu godinu i okolnosti dolaska Jurkovića i Ilića⁷⁰ na Zvirice ne znam, jer vrela o tome izravno ne govore, kao što ne govore ni o prijašnjem mjestu njihova stanovanja. Međutim, sasvim je opravdano pretpostaviti da se njihov dolazak dogodio na polovici 18. st. i da je to bilo s prostora Hutova, odnosno njegova bliskog zažapskog susjedstva.

Jurkovići ili “...valja nama preko rijeke”

Dok za Jurkoviće⁷¹ u dolini Neretve i njoj gravitirajućeg zaleđa s obiju obala nema dvojbe da su iz hutovsko-brštaničkog ishodišta, to za Iliće zbog rane prisutnosti na različitim stranama nije tako izvjesno. Jedina dvojba vezana za Jurkoviće je ta jesu li iz hutovskog Donjeg Sela,⁷² gdje ih danas nema, ali na njih sjećanje čuvaju toponimi Jurkovića groblje⁷³ i Jurkovića omeđina⁷⁴ ili su iz prvog hutovskog susjedstva iz

⁷⁰ Etimologija ovih prezimena je vrlo jasna i jednostavna. Oba su patronimičkog podrijetla: *Jurković←Jurko←Jure←Juraj←lat. Georgius←grč. Geórgios*, ratar, seljak; *Ilić←Ilijić←Ilija←grč. Éliás←hebr. Elíjjáhu (Eléjjáhu, Aliyyáh)*, “*Jahve je moj Bog.*” (Usp. Nosić, 1998., 200 i 203; ŠIMUNOVIĆ, 1995., 126 i 203; ŠIMUNDIĆ, 1988., 147). Inače, oba su ta imena česte motivacijske osnovice za nastanak raznih oblika prezimenâ.

⁷¹ Ovo je vrlo brojno prezime na hrvatskom etničkom prostoru, pa ih je, primjerice, 2001. god. samo u RH bilo 4940 nositelja. (Usp. HER, 2002., 538).

⁷² Prema predaji njihovo su imanje u Hutovu, ili bar njegov dio, nasljedili Raići. U vrelima se na području Hutova mogu pratiti od 1694. do 1833. god., kad se tu zadnji put spominju. (Usp. PULJIĆ - VUKOREP, 1994., 312).

⁷³ Osim tu, Jurkovića groblje postoji i u Kruševu kod Stoca.

⁷⁴ Obavijest o tim toponimima, kao i još niz drugih korisnih obavijesti o oba ova roda dali su mi Stanislav Vukorep i dr. don Ivica Puljić, na čemu im srdačno zahvaljujem.

Brštanice.⁷⁵ Osim u Brštanici i Hutovu, Jurkovići su velika imanja imali i na Liščima u današnjoj k.o. Čarići, koja se nalazi između Hutova i Graca. Uzmemo li u obzir sva tri spomenuta mjesta, nećemo pogriješiti pretpostavimo li da bi starina Jurkovića moglo biti upravo to šire područje iza planine Žabe, gdje su, s obzirom na svoju brojnost, mogli imati istodobno dvojno stanje - i u Hutovu i u susjednoj Brštanici, pa možda čak i trojno - na Liščima.

Bez obzira iz kojeg su se naselja otputili preko Neretve u Zvirice, činjenica je da su odmah, u prvom zviričkom spomenu, vrlo brojni. Tada ih u dva kućanstva (Grginu i Lazarovu) ima 22 člana,⁷⁶ što predstavlja više od polovice žitelja tog sela. I pored svih daljnjih selidbi sa Zvirica, Jurkovići su do danas zadržali natpolovičnu brojčanu prevagu, nastavljajući se i u novoj sredini baviti stočarstvom,⁷⁷ sve donedavno osnovnom gospodarskom djelatnosti. Umjesto Morina iznad Nevesinja, sada im je pastirsko odredište postala planina Ljubuša istočno od Duvna. Koliko im je stočarstvo bila izrazita gospodarska odrednica neka za potkrjepu posluži podatak što ga donosi Patsch, kada koncem 19. st. posjećuje taj kraj: *“...Način života u mnogim je stvarima stari. Tako sam među Galićima vidio jednoga 65-godišnjeg muškarca koji u rukama nikada nije imao kakav alat. I u obitelji Jurković u Zviricima bilo je još prije kratka vremena muškaraca koji nikad nisu spavali pod krovom. Krov nad glavom pravio se za žene, djecu i zalihe.”*⁷⁸ Nakon puštanja korijenja na Zviricima Jurkovići ponovno krenuše u mnoštvu seoba na razne strane svijeta, a najprivlačnija im odredišta bijahu Studenci i sela uz Neretvu - Gabela i Gabela Polje.

Ilići također “forsiraju” rijeku?

Ako kod Jurkovića postoji samo dvojba iz kojeg su točno naselja s mikropodručja iza planine Žabe, to kod zviričkih Ilića rješenje ishodišne zagonetke nije nimalo lako. Činjenica je da je i njihovo, kao i prezime

⁷⁵ Prema predaji brštaničkih Jurkovića i oni bi bili iz Hutova. Međutim, u maticama župe Lisac u Dubrovačkom primorju, spominju se još 1661. god. Jurkovići iz Hrasna. Kako Brštanica pripada Hrasnu, to bi se moglo odnositi na nju, iako predaja hoće drugačije. Nikola Mandić tvrdi da su Jurkovići Brštanicu naselili iz Hutova u istoj seobi kada su naselili i Zvirice, tj. oko 1750. god. (Usp. MANDIĆ, 2003., 257).

⁷⁶ Mandić, 1962., 116.

⁷⁷ Brštanički Jurkovići su kao pripadnici “prve planine”, gonili stada skupa sa Gračanima i ostalim Hrašnjanima na planinu Morine iznad Nevesinje. Oni dotično kada se od Morina krene prema Crvanju na mjestu Podgvozd. Na tom prostoru su imali i svoje groblje Viganj - Busovača, te lokvu Vukavu. (Pripočio Stanislav Vukorep pok. Ivana iz Hutova).

⁷⁸ PATSCH, 1996., 54.

Jurkovića, patronimičkog postanja,⁷⁹ ali je kod njih problem što se na mnogo mjesta u zviričkoj bližoj i daljoj okolini javljaju vrlo rano, te je vrlo rizično svoditi ih sve na istog rodonačelnika. Da se to prezime vrlo davno oblikovalo na prostoru Hercegovine govori nam, osim imena sela Ilići kod Mostara, i to što se upravo mostarski Ilići (Ilinići) javljaju kao vođe bune protiv Osmanlija kod Požege 1596. god.,⁸⁰ te kao sudionici bunjevačke seobe na samom početku 17. st.⁸¹ iz Krmpočana (danas Medviđa između Obrovca i Benkovca), prema Liču kod Fužina, a kojoj je prvotno ishodište bilo u zapadnoj Hercegovini.⁸²

U metežu Morejskog rata, nakon oslobođenja Gabele, u Neretvi se susrećemo s nekoliko obitelji Ilića raznolikog prebivališta i podrijetla. Tako u Metkovićima imamo spomen Ilije Ilića 1699. god.,⁸³ kapetana Andrije 1702. god.,⁸⁴ Nikole Ilića i zastavnika (?) Ilića u Vidonji također 1702. god.,⁸⁵ god. 1725. Dominike iz Vida,⁸⁶ god. 1719. Mare žene Petrove iz Jelavića,⁸⁷ a 1703. god. Ivana sina Nikolina i Dominikina bez naznačenog mjesta prebivališta, ali s naznakom da su podrijetlom iz Like.⁸⁸ Još prije toga, zabilježena je 1674. god. ženidba Šimuna Ilića iz Koteza kod Vrgorca,⁸⁹ a o mnoštvu spomena Ilića s područja Pasičine, Lapčanja⁹⁰ i drugih mjesta Makarskog primorja u 17. st. da ne govorim.⁹¹

⁷⁹ Budući da je takvo, sasvim je logična mogućnost da se moglo pojaviti više Ilija na raznim stranama, koji bi motivirali nastanak tog prezimena. Prema popisu iz 2001. god. u RH je s prezimenom Ilić bilo 4500 nositelja. (Usp. HER, 2003., 464).

⁸⁰ KEMPF, 1910., 138-139. Još prije toga, koncem 15. st. javlja se Toma Ilić, kao poslanik humske vlastele Jurjevića - Vlatkovića. (Usp. MANDIĆ, 2003., 214).

⁸¹ Seoba je izvršena najkasnije 1605., a popis triju skupina izvršen koju godinu kasnije. U skupini Gvozdena Sladovića, Pavičić bilježi Andriju i Matiju Ilinića, a Pavelić i Palavestra samo Andriju Ilinića. (Usp. HRABAK, 2003., 328 pass.; PAVIČIĆ, 1962., 158; PAVELIĆ, 1973., 44; PALAVESTRA, 1987., 110-112).

⁸² Prema osmanskome popisu iz 1475.-1477. god. vlaški džemat Krmpotića zatečen je u Buhovu kod Širokog Briga i posebno je naglašeno da su tu od ranije bile njihove baštine. (Usp. ALIČIĆ 1985., 89-90).

⁸³ ASZ, ŽM 210, 6r.

⁸⁴ DAZ, Katastri Dalmacije, knj. 26, 105.

⁸⁵ Isto, 194-195.

⁸⁶ ASZ, ŽM 208, 1, 1.

⁸⁷ ASZ, ŽM 211, 14, 66. Jelavići bi bili zaselak Kamenog Brda, današnjih Bagalovića.

⁸⁸ ASZ, ŽM 210, 7r.

⁸⁹ ASZ, ŽM 198, 206.

⁹⁰ Tu se javljaju već 1607. god., ali ih više pod tim imenom nema. Od Ilića u Pasičini nastali su Kalebi u Desnama, te Jovice i Kušurini u izvorišnom mjestu. (Usp. ŠUTIĆ - UJDUROVIĆ - VISKIĆ, 2000., 265; VIDOVIĆ, 2000., 211 i 394-395).

⁹¹ ŠUTIĆ - UJDUROVIĆ - VISKIĆ, 2000., 266.

Razmatranje o selidbama Ilića na otoke, poluotok Pelješac i dalje po hrvatskom etničkom prostoru, prijetilo bi potpunim udaljavanjem od osnovne niti - zviričkih Ilića, pa to neću ni započinjati. Ako bi i bila točna predaja što je donosi don Rade Jerković pišući o vidskim Ilićima⁹² o doseljenu petorice braće iz Hercegovine od kojih se po jedan nastanio u Vidu, Gabeli, Zvirićima, Dusini i Metkovićima, opet se ne bi mogla uskladiti s gornjim i još mnogim drugim podacima iz vrela, kojima raspolazem.

U traženju ishodišnog areala zviričkih Ilića nekako se najizglednijom mogućnošću čini da je to Hutovo, i to iz nekoliko razloga. Budući da ih vrela u Zvirićima bilježe istodobno sa susjedima Jurkovićima, to mi se čini da je i sama seoba išla zajednički i u dogovoru, s istoga područja. Upravo u vrijeme seobe i nakon nje (oko 1760.), uočava se slabljenje i ubrzo nestanak Ilića u Hutovu,⁹³ gdje se na njihovim posjedima naseljuju Vukorepi i Mustapići.⁹⁴ Dodatni razlog, koji bi govorio u prilog o hutovskom podrijetlu ovih Ilića je i taj što se prigodom vjenčanja Grge Ilića Markova sa Zvirića s Mandom Turudić 1778. god., za Grginu majku, a Markovu ženu Janju Rahičević (vjerojatno Raič) kaže da je iz Zažablja.⁹⁵ Dakle, moguće je da se s mužem Markom vjenčala dok su još živjeli u Hutovu, i onda skupa doselili u Zvirice i bili obuhvaćeni biskupskim popisom iz 1768. god. u kućanstvu što mu starješina bješe Petar Ilić. Stabiliziranjem i brojčanim razvitkom u novom staništu, Ilići početkom 19. st. počinju seliti prema Međugorju i Gabeli.

Paponje - posljednji eho demografskih previranja

U popisu iz 1768. god. u Zvirićima je zatečeno i kućanstvo Ivana Tomića. Budući da je prezime Tomić bio prijelazni oblik između prezimena Vidović i konačnog Paponja, to pod tim prezimenom treba razumijevati

⁹² VIDOVIĆ, 2000., 470.

⁹³ PULJIĆ - VUKOREP, 1994., 310. Posljednji spomen 1770. god., a na njih uspomenu još uvijek čuvaju Ilića Ograđe i Ilića Guvno.

⁹⁴ ISTO. Dok se za Vukorepe zna da su došli na materinstvo, to se za Mustapiće govori da su do njihovog imanja došli tako što su podmitili agu dok su Ilići bili u planini i na taj način uselili u njihove kuće, a oni bili prisiljeni odseliti. Je li to možda bio razlog da Ilići u novom staništu, jedini od Zvirićana, nisu imali planinu? Da nisu "gonili" planinu priopćio mi je rođeni Zvirićanin fra Žarko Ilić, r. 1934. god., na čemu mu zahvaljujem.

⁹⁵ BMV I, 47. "...et Agnese Rahičevich a Sasabje..."

Paponje. Međutim, izgleda da su Tomići⁹⁶ tu uhvaćeni u “prolazu”, dok je šira obiteljska zajednica još bila nepodijeljena i dok jedan odijeljeni ogranak nije za stalno preselio na imanja u Zvirićima. Iz primjera drugih broćanskih rodova, Mijatovića, Jeličića, Planinića, Zubaca itd., poznato je to držanje dvaju imanja, gdje bi se vremenom odijeljeni ogranak razgranatih rodova za stalno preselio. A Vidovići, od koji su proistekle Paponje, uistinu su bili izrazito razgranat rod, te su već 1742. god. imali 6 kućanstava sa 60 članova u broćanskom selu Vlačići. Uz njih, tu je tada bilo i jedno kućanstvo Paponja, Ivanovo, s 8 članova.⁹⁷ Do idućeg popisa Vidovići su povećali i broj kućanstava (13) i broj čeljadi (84), te su, k tome, selu Vlačići nametnuli ime po svome rodovskom imenu.⁹⁸ Tako brojani rod iznjedrio je i čitav niz novih rodova s novim imenom, te ih je danas u izvornom imenu ostalo tek nekoliko kućanstava.⁹⁹

Rekoh već da Paponje nisu odmah nakon prvog spomena ostvarili susljednost i stalno naselje na Zvirićima, već su dvojnost stanovanja zadržali do početka 19. st., kada na Zviriće za stalno preseljava Lovre Paponja, koji je bio oženjen zvirićankom Anđom Lazara Jurkovića.¹⁰⁰ Je li nevjesta zvirićanka ubrzala odluku o dijeljenju obiteljske zajednice i preseljenju ogranka njenog muža u matično joj selo?

Slično Paponjama i već prije spomenutim Jeličićima, na Zvirićima nalazimo i usamljeni spomen, također broćanskih, Dodiga,¹⁰¹ koji će, kao i tih dvoje spomenutih, jedno vrijeme “kružiti” okolo Zvirića, da bi tek u drugom desetljeću 19. st. tu zasnovali stalno prebivalište.

⁹⁶ Na putu iz Broćna prema dolini Trebižata, upravo na putu iz Vidovića na Zviriće, u mjestu Zvirivići nalazi se Tomića groblje sa 17 grobova, gdje su, prema predaji, pobijeni i zakopani neki Tomići nakon sukoba s Turcima na Badnju večer. (Usp. Ilić, 1999., 231-232). Kako nije poznato da je rod takvog imena ikada prebivao u Zvirivićima, nameće se pitanje neradi li se tu o vidovićkim Tomićima, koje je pogodila ta nesreća na njihovim putanjama prema prostoru Zvirića ili je možda njihova pogibija uvjetovana odlukom da upravo tu zasnuju stalno stanište, što nekome nije odgovaralo?

⁹⁷ MANDIĆ, 1962., 88.

⁹⁸ ISTO, 121. To su samo oni što su ostali u izvornom prezimenu i u matičnom selu.

⁹⁹ MANDIĆ, 2001., 584-587; Mandić tvrdi da su od njih, osim Paponja i Tomića, nastali i Pejde Martinovići, Falaci, Jerkići, Mijići, Perkići, Vučijaci i Stojčići.

¹⁰⁰ Dvojnost stanovanja vidimo i na primjeru Marka Tomića. Kada u studenom 1790. kumuje na krštenju djetetu Jurkovića, navedeno je da je iz Broćna. Isti, s prezimenom Tomić alias Vidović, 1793. krsti sina Jozu i kao prebivalište navedeni su mu Zvirići. (Usp. VMK I, 223 i 357). Međutim, ni Marko niti njegovo potomstvo nisu nakon dioba prešli na Zviriće, već Markov stric Lovre sa svojim potomstvom.

¹⁰¹ VMK I, 358. Tada je (1793.) zabilježeno krštenje Tomice Dodig Mijine i Kate r. Jurković. Iako se krštenje dogodilo na Zvirićim, za Miju je upisano da je s Paoče.

6. Demografski pokazatelji s prijeloma stoljeća organizirani kroz serije podataka

Veljačka Matica krštenih - vrelo za serijalnu historiju

Nepuna dva desetljeća nakon što nam vrela ostavljaju trag posljednjeg preslojavanja zvirčkog žiteljstva, pojavljuje se matica krštenih crkvene župe Ljubuški (Veljaci) iz koje možemo pratiti, organiziramo li na temelju nje serije podataka, dio demografske zbilje u seoskom društvu tog pograničnog prostora na prijelazu stoljeća.

Obaveza, propisana na 24. sjednici Tridentinskog koncila 1563. god.,¹⁰² koja je trebala vrijediti za cijelo područje djelovanja katoličke crkve, na prostoru Ljubuškog je zaživjela s više od dva stoljeća zakašnjenja. Treba li boljeg objašnjenja zašto je tome tako od činjenice da je (kojeg li paradoksa?!) upravo u godini propisivanja te odredbe, prema franjevačkoj predaji, srušen samostan u Ljubuškom, a oni koji su trebali provoditi tu odluku bili pobijeni ili prognani.¹⁰³ Ni ostala područja u Hercegovini, u obje biskupije, ne stoje mnogo bolje s matičnim knjigama,¹⁰⁴ dapače, mnoga su imala, što se matica tiče, još zlosretniju sudbinu.¹⁰⁵

Matica krštenih župe Ljubuški (Veljaci), svezak prvi, počinje 1786. god. i traje do 1808. god. Ova župa tada obuhvaća cijelu današnju općinu Ljubuški i ona je kolijevka iz koje su proistekle sve današnje ljubuške župe. Od 1809. god. počinje vođenje i ostalih dviju matica, umrlih i vjenčanih, i one su za župu maticu, kao i za sve ostale župe kćeri, sačuvane do danas.

Ova se prva matica, nakon što je vrlo kvalitetno obnovljena i zaštićena u Državnom arhivu u Zagrebu, čuva u arhivu župnog ureda u Veljacima.

¹⁰² BERTOŠA, 2002., 27.

¹⁰³ PANDŽIĆ, 1996., 67 i PANDŽIĆ, 2001., 23.

¹⁰⁴ Najstarije matične knjige na tom prostoru imaju dvije župe s područja trebinjske biskupije, Popovo (Rupni Do) iz 1708. god. i Gradac iz 1708. god. (Priopćio Stanislav Vukorep pok. Ivana. Usp. i NIKIĆ, 1997., 84-86). Najstarije matice u mostarskoj biskupiji ima župa Roško Polje (MU iz 1758. god.), dok župa Broćno ima sačuvane sve tri vrste matičnih knjiga od 1775. Najstarije pak matične knjige na prostoru BiH imaju Kraljeva Sutjeska iz 1641. god. i Vareš iz 1643. god. (Usp. BOBAŠ, 2000., 459 i LEKIĆ, 1995., 259).

¹⁰⁵ Tako je župa Široki Brig imala matice iz 1753. god., a uništili su ih (zapalili) 1947. god. mjesni komunisti, skupa s matičnim knjiga župe Mostar (Mostarski Gradac) iz 1748. god. u akciji čišćenja od "klerofašističkih zaostataka" (Usp. MANDIĆ, 2002., 16 i MANDIĆ, 2005., 16.). Slična je sudbina pogodila i matice župe Posušje, koje su postojale od 1736. god. (Usmeno priopćenje Nikole Mandića iz Mostara; Za starost spomenutih matice usp. i KOSIR, 1970., 68, 75 i 143).

Veličine je 20x15 cm i na njene 274. stranice imaju 1032 upisa krštenja. Pisana je latinskim jezikom i pismom, manjim dijelom nečitkim ili potpuno nečitkim

**a) Broj žitelja Zvirića kroz dva i pol stoljeća
- dugotrajna krivulja rasta i onda strmog pada**

Osnovna je značajka kretanja broja stanovnika Zvirića kroz protekla dva i pol stoljeća, što je vidljivo iz tablice i grafikona br. 1, gotovo stalni rast sve do poslije Drugoga svjetskog rata, kada počinje snažni i ubrzani pad, tako da je u tri desetljeća od 1953. do 1981. god. taj broj smanjen za gotovo dvije trećine - sa 613 na 236 stanovnika. Istina, u tom je dvostoljetnom razdoblju vidljivo da je bilo i kratkih razdoblja pada. Dok je ono između 1813.-1867. *prouzročeno* statističkim problemom (1813. god. Zvirići su iskazani skupa sa Studencima), za ono između 1910. i

Godina	Broj žitelja	Broj kućanstava	Prosječno po kućanstvu
1742. ¹⁰⁶	44	5	8,6
1768. ¹⁰⁷	42	4	10,5
1813. ¹⁰⁸	205	27	7,59
1867. ¹⁰⁹	178	16	11,12
1879. ¹¹⁰	195	-	-
1885.	236	-	-
1895.	310	-	-
1910.	360	-	-
1921.	344	-	-
1948.	575	-	-
1953.	613	-	-
1961.	601	-	-
1971.	449	-	-
1981.	236	-	-
1991.	273	-	-

Tablica 1. Kretanje broja žitelja sela Zvirići od 1742. do 1991. godine.

¹⁰⁶ Popis biskupa Dragičevića prigodom pohoda župi Ljubuški (Veljaci) 1742. god.

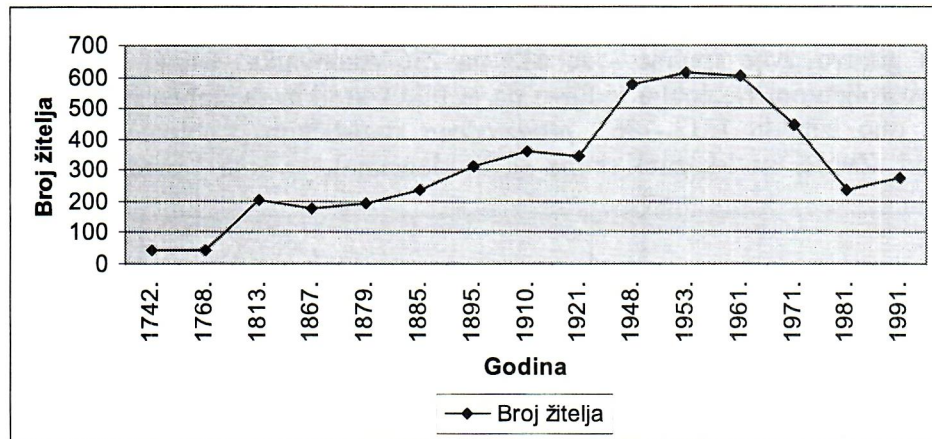
¹⁰⁷ Popis biskupa Bogdanovića prigodom pohoda župi Ljubuški (Veljaci) 1768. god.

¹⁰⁸ Nakon skoro polustoljetne šutnje Izvještaj biskupa Miletića. Ovim brojem su obuhvaćeni Zvirići i Studenci zajedno, što stvara poteškoću u razlučivanju njihovoga međusobnoga brojčanoga odnosa.

¹⁰⁹ KOSIR, 1970., 161.

¹¹⁰ Za razdoblje od 1879. do 1991. god. podaci su preuzeti od Markotića. (Usp. MARKOTIĆ, 1996., 366-367).

1920. god. držim da je osnovni uzrok Prvoga svjetski rat i velika epidemija “španjolice”. Upravo nakon tog kratkotrajnog zastoja u vremenu nakon Prvoga svjetskog rata, započinje prava demografska eksplozija, tako da se u idućih tri desetljeća, i pored značajnih gubitaka u Drugom svjetskom ratu, broj Zviričkih žitelja udvostručio. I pored nemogućnosti da utvrdimo točan broj žitelja Zvirića iz 1813. god., ipak se može pretpostaviti da se u nepunih pola stoljeća, od kada je zabilježen novo pristigli sloj stanovništva, broj žitelja udvostručio, što je najbolja potvrda činjenici da je do polovice 18. st. došlo do demografskog stabiliziranja, kao osnove za novi uzlet.

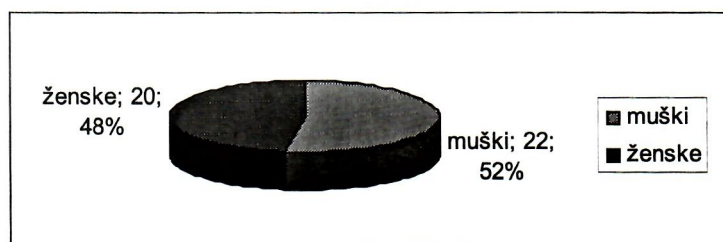
Grafikon 1. Broj žitelja sela Zvirici 1742.-1991.
(Izvor za tablicu i grafikon broj 1: Vidi bilješke od broja 106-110).

b) Rođenja i krštenja na Zviricima

Iako je broj zabilježenih krštenja zviričke djece u matičnoj knjizi relativno malen, gotovo statistički zanemariv, ipak ćemo na temelju danog stanja pokušati uočiti pravce demografskih kretanja, koje će daljnja istraživanja na temelju ostalih matičnih knjiga iz 19. st. potvrditi ili opovrći. Iz tablice i grafikona br. 2 vidljiv je broj i spolna struktura krštenih na Zviricima po godinama u razdoblju koje je “pokrivala” spomenuta matica. Za te nepune dvadeset i dvije godine na Zviricima je kršteno 42 djece, od čega 22 dječaka i 20 djevojčica. Dakle, u prosjeku dvoje godišnje. Raspored po godinama je neujednačen, tako da ima godina bez ijednog zabilježenog krštenja (primjerice, trogodište 1794.-1796. ili dvogodište 1798.-1799.), dok 1793. god., koja prethodi spomenutom trogodištu bez ijednog krštenja, imamo zabilježenih čak 9 krštenja.

Godina	Muški	Ženske	Ukupno
1786.	0	0	0
1787.	2	0	2
1788.	1	3	4
1789.	1	1	2
1790.	2	3	5
1791.	1	2	3
1792.	1	0	1
1793.	5	4	9
1794.	0	0	0
1795.	0	0	0
1796.	0	0	0
1797.	0	1	1
1798.	0	0	0
1799.	0	0	0
1800.	1	1	2
1801.	1	0	1
1802.	1	1	2
1803.	0	3	3
1804.	0	0	0
1805.	2	0	2
1806.	1	0	1
1807.	2	1	3
1808.	1	0	1
Ukupno	22	20	42

Tablica 2. Broj krštenih u Zvirčićima prema spolu i godinama od 1786. do 1808. godine (Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1.).

Grafikon 2. Broj krštenih u Zvirčićima prema spolu od 1786. do 1808. godine (Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1.).

Ako nije došlo do greške u zapisivanju istih, na temelju ovog pokazatelja reklo bi se kao da su se Zvirčićani “ispuhali” i da su im bile potrebne tri godine da uhvate novi zalet i dah. Nadalje, reklo bi se da je i brojčani odnos rođenih između spolova onakav kakvim su ga utvrdila demografska

istraživanja na raznim stranama, jer je na 20 ženskih, kršteno 22 muške djece, što se uklapa u uočene i utvrđene okvire.¹¹¹

c) Mjesečni raspored krštenja i rođenja

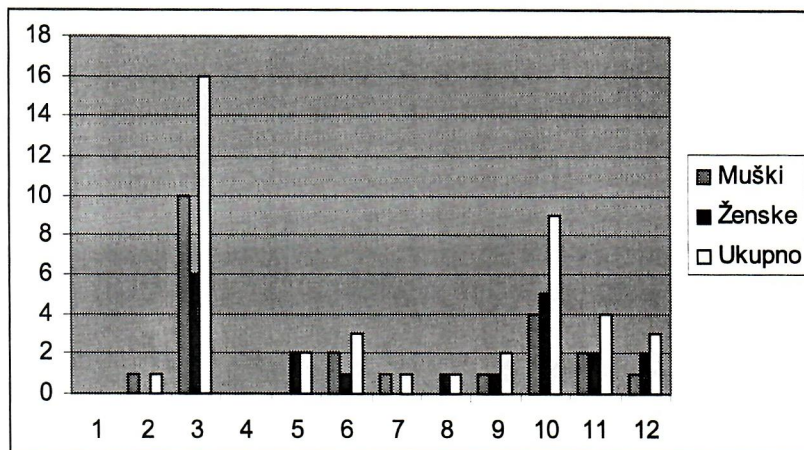
Budući da se obred krštenja nije obavljao isti dan kada se dogodilo rođenje, već se to događalo s nekoliko dana, pa i mjeseci razmaka, to ćemo u sljedećim tablicama i grafikonima vidjeti kako se to odvijalo na Zvirićima u promatranom razdoblju. Najviše obreda krštenja obavljeno je u mjesecu ožujku - 16, dok u siječnju i travnju nije obavljeno ni jedno. Dodam li tome i krštene iz dva jesenska mjeseca (listopada i studenog), broj krštenih se penje na 29 što predstavlja gotovo 70 % svih krštenja.¹¹² Ovaj bi podatak govorio o tome da se krštenje obavljalo, i davalo oduška skromnom slavlju, u razdoblju kada bi nastupio smiraj od poljskih radova ili nakon povratka stočara s planine, odnosno prije izгона na istu. Dok za sva krštenja imamo upisane nadnevke, s rođenjima nije takav slučaj, čak za sedam upisa tih nadnevaka nema.

Mjesec	Muški	Ženske	Ukupno
I.	0	0	0
II.	1	0	1
III.	10	6	16
IV.	0	0	0
V.	0	2	2
VI.	2	1	3
VII.	1	0	1
VIII.	0	1	1
IX.	1	1	2
X.	4	5	9
XI.	2	2	4
XII	1	2	3
Ukupno	22	20	42

Tablica 3. *Kršteni u Zvirićima 1786.-1808. prema mjesecima (Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1.).*

¹¹¹ KRIVOŠIĆ, 1989., 18. Mnoštvom istraživanja je utvrđeno da se prosječno na 100 ženskih rada 105 muških osoba, što ipak ovisi o ukupnom broju rođenih. Budući da Krivošić preuzima tablicu što ju je izradio Louis Henry za broj rođenih po skupinama od 100-10000, to je u skupini od 100 rođenih raspon maskulniteta od 86-128,5 u što se uklapa i ovaj zvirički primjer, iako je ukupan broj rođenih manji od 100. Omjer gotovo identičan zviričkom zabilježen je u Trilju za razdoblje 1826.-1900. god., kada su rođena 1002 dječaka i 903 djevojčice, odnosno omjer je 1,11. (Usp. ANDREIS, 2001., 12).

¹¹² U istarskom podneblju, u Puli, najviše je krštenja u razdoblju od 1613. do 1815. god. obavljeno u siječnju, kada na Zvirićima nije obavljeno nijedno, a najmanje u lipnju. (Usp. BERTOŠA, 2002., 467).

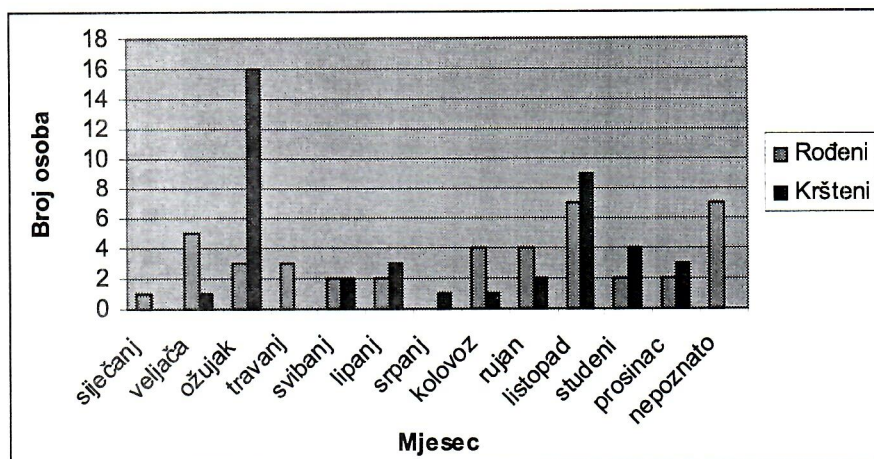

Grafikon 3. Broj krštenih u Zviricima prema mjesecima i spolu 1786.-1808. (Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1.).

Mjesec	Muški	Ženske	Ukupno
I.	1	0	1
II.	3	2	5
III.	3	0	3
IV.	2	1	3
V.	0	2	2
VI.	1	1	2
VII.	0	0	0
VIII.	1	3	4
IX.	3	1	4
X.	2	5	7
XI.	2	0	2
XII.	1	1	2
Nepoznato	3	4	7
Ukupno	22	20	42

Tablica 4. Rođeni u Zviricima 1786.-1808. prema mjesecima (Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1.).

Rođenja se najviše dogodilo u listopadu i veljači, a nijedno nije zabilježeno u samo u srpnju. Raspored rođenja sličan zviričkom prisutan je i u nedalekom neretvanskom susjedstvu, u Rogotinu, gdje je također najmanji broj rođenih zabilježen u srpnju i uopće u ljetnom razdoblju od

Grafikon 4. *Broj rođenih i krštenih po mjesecima*
(Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1.).

svibnja prema listopadu.¹¹³ Ljetno razdoblje, kao razdoblje s najmanje zabilježenih rođenja zastupljeno je i u demografskoj slici Trilja u 19. st.¹¹⁴ Najviše pak rođenih na Zvirićima bilo je u listopadu, dok su to u Rogotinu travanj i prosinac, a listopad je na trećem mjestu.¹¹⁵ U Trilju je u 19. st. najviše poroda bilo u ožujku i listopadu,¹¹⁶ a na Murteru od 1718. do 1815. god. u rujnu, siječnju i listopadu.¹¹⁷

d) Kršteni prema zvirićkim rodovima

Od 42 zabilježana krštenja zvirićkih rodova u prvom svesku matice krštenih župe Ljubuški (Veljaci), točno dvije trećine ih je (28) iz roda Jurković (25 pod prezimenom Jurković, 2 pod prezimenom Lazar i 1 pod prezimenom Vidoević).

¹¹³ ŠUNJIĆ, 2007., 358.

¹¹⁴ ANDREIS, 2001., 11. Tu je ipak najniža točka rođenih zabilježena u lipnju.

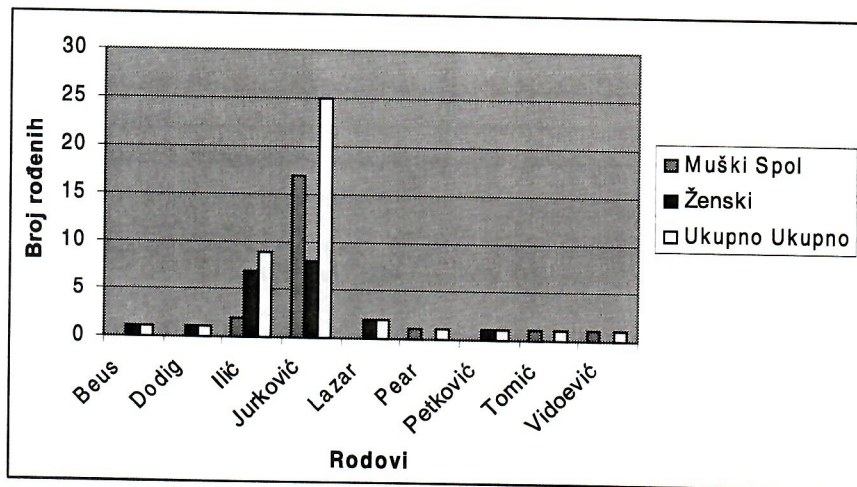
¹¹⁵ ŠUNJIĆ, 2007., 359.

¹¹⁶ ANDREIS, 2001., 11.

¹¹⁷ JURAN, 2003., 236.

Rod	Spol		Ukupno
	Muški	Ženske	
Beus	0	1	1
Dodig	0	1	1
Ilić	2	7	9
Jurković	17	8	25
Lazar	0	2	2
Pear	1	0	1
Petković	0	1	1
Tomić	1	0	1
Vidoević	1	0	1
Ukupno	22	20	42

Tablica 5. Kršteni prema zvirićkim rodovima 1786.-1788.
(Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1.).

Grafikon 5. Kršteni prema zvirićkim rodovima 1786.-1808.
(Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1.).

Zanimljivo je to imenovanje Jurkovića pod još dva dodatna prezimena, od kojih ni jedno poslije nije postalo samostalno. Možda je onaj oblik pod Lazar nastao po imenu prvodoseljenog Jurkovića, koji je za novu sredinu nosio neobično ime. Rekli smo već da popis iz 1768. god. spominje Tomiće u Zvirićima, ali za stalno iz Vidovića iz Broćna prelaze tek u prvom desteljeću 19. st. Spomen Dodiga i Pears (Pehara), nagovještaj je njihovog kasnijeg stalnog naseljenja na Zvirićima, gdje će Pehari skupa

s Jelčićima iz zvirickog okrilja, kako reko, osamostaliti novo selo Stubicu. Nije jasno, osim ako nije greška pera ili ako im to nisu bila vrata kroz koja su ušli u ljubušku krajinu, zašto su na Zvirićima upisani Beusi (poslije toga upisuju se u Vitini) i ponovno Petkovići (poslije toga upisuju se u Studencima)?

e) Broćanke i samo Broćanke - zvirické nevjeste i majke

Mjesto	Upisano	Neupisano - pretpostavljeno	Neupisano	Ukupno
Brotnjo	23	1		24
Dobro Selo	1	1		2
Gabela	7			7
Hardomilje	2	1		3
Međugorje	1			1
Zvirići	2			2
Zvirovići	1			1
Studenci		1		1
Nepoznato			1	1
Ukupno	37	4	1	42

Tablica 6. *Podrijetlo majki zvirické djece (zvirických nevjesta)*
(Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1.).

Prema upisu podrijetla zvirických nevjesta, vidimo da je najomiljenije odredište zvirických momaka za sila i derneke, za upoznavanje djevojaka i na koncu za njihovu ženidbu, bilo Broćno. Kod upisa krštenja zvirické djece u 37 slučajeva izrijeком je spomenuto podrijetlo majke i od toga Broćno u 23 slučaja, a neko od broćanskih sela spomenuto je još tri puta. Dodamo li k tome i sedmerostruki upis Gabele, koja je tada pripadala broćanskoj župi, ispada da su Broćanke rodile preko 78 % tadašnje zvirické djece. Dodamo li, nadalje, i dva slučaja gdje nije spomenuto podrijetlo majke, ali gdje pouzdano znamo za istu da je iz Broćna, onda bi Broćanke rodile 35 djece ili više od 80 % od ukupnoga broja. Uistinu, nesvakidašnja povezanost dva mikropodručja!

Prezime majke	Prezime oca																Ukupno		
	Beus		Dodig		Ilić		Jurković		Lazar		Pehar		Petković		Tomić			Vidojević	
	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž		m	ž
Bitunjanin							1												1
Bojčić		1																	1
Brajković							1	2											3
Brkić														1					1
Buntić						4													4
Dugandžić							2	4											6
Gardeljeva											1								1
Grbavac						1											1		2
Jerković							1												1
Jurković				1												1			2
Kordić							2	1											3
Krvavac							5	1											6
Pehar							1			1									2
Pivčević						1													1
Rupčić							2												2
Stojić					1	1													2
Sulić							1												1
Šaravanja							1			1									2
Vukšić					1														1
Ukupno	0	1	0	1	2	7	17	8	0	2	1	0	0	1	1	0	1	0	42

Tablica 7. Djevojačka prezimena majki zviričke djece
(Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1.).

Iz Tablice 7. vidimo da su Zvirićani oženjeni sa ženama iz 19 rodova, a najplodnija od njih bila je Iva Krvavac, supruga Ivana Jurkovića (pod prezimenom Krvavac upisana je 5 puta, a pod prezimenima Garbavac i Karančić po jednom). Kod upisa prezimena Sulić i Bitunjanin radi se o istoj osobi, gdje se još nije bio ustalio novi oblik prezimena Sulić.

f) Zvirički kumovi

Kada su već Zvirićani u odabiru svojih bračnih družica u onolikom broju bili upućeni na Broćno, ipak su pri izboru kumova i kumâ više bili okrenuti najbližem kućnom susjedstvu, vlastitom selu, jer su u 24 slučaja kumovi krštenika bili iz Zvirića. Vrlo su isprepletene kumovske veze između Jurkovića i Ilića, koji su se međusobno kumili čak 16 puta. Iako na Zvirićima još nema za stalno Paponja (Tomića), i kroz kumstva se

naslućuje sazrijevanje njihove odluke za konačnim prelaskom u to selo, jer se 4 puta kume s Jurkovićima. Od susjednih zvirićkih sela zastupljeni su Bijača s tri, Hardomilje sa dva i Studenci s jednim kumstvom. Kao što nema ni jedne nevjeste iz dalmatinskog susjedstva s druge strane granice, tako u promatranom razdoblju nema ni jednoga slučaja međusobnog povezivanja putem kumstava između tih mikropodručja, osim Ante Levrića. Je li tome doista razlog samo granična prepreka koja je ometala svakidašnju komunikaciju?

Prezime kuma	Prezime roda kojemu kumuje									Ukupno
	Beus	Dodig	Ilić	Jurković	Lazar	Pehar	Petković	Tomić	Vidojević	
Babić	1									1
Boras					1					1
Dodikl		1								1
Grbavac				1						1
Ilić			2	11						13
Jurković			5	4		1		1		11
Kordić				1						1
Kozina			1	2						3
Lepan									1	1
Levrić				1						1
Pehar			1							1
Prasac							1			1
Rupčić					1					1
Tomić				4						4
Zubac				1						1
Ukupno	1	1	9	25	2	1	1	1	1	42

Tablica 8. Prezimana kumova i kumâ zvirićke djece
(Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1).

Podrijetlo kuma	Prezime krštenika									Ukupno
	Beus	Dodig	Ilić	Jurković	Lazar	Pehar	Petković	Tomić	Vidojević	
Bijača			1	2						3
Blato									1	1
Brotnjo				4						4
Gradnići		1	1							2
Hardomilje					2					2
Primorje				1						1
Radišići				1						1
Studenci							1			1
Vidovići				1						1
Zvirići			7	15		1		1		24
Nepoznato	1			1						2
Ukupno	1	1	9	25	2	1	1	1	1	42

Tablica 9. Podrijetlo kumova i kumâ zvirićke djece
(Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1).

No, bilo bi zanimljivo znati okolnosti pod kojima je došlo do kumstva Jurkovića (Vidojevića) s Lepanom iz Blata, a napose bi bilo zanimljivo znati je li Ante Levrić iz Primorja, koji je 1807. god. kum također Jurkoviću, zapravo fra Ante Levro iz Brista (Primorja), koji je od 1805. do 1808. god. bio župnik susjednih Borovaca?

g) Zvirički imenski fond

Kod nadijevanja imena zviričkoj muškoj djeci u optjecaju je 15 imena od čega je biblijsko-kršćanskog podrijetla njih 14, a samo je jedno (Stanislav), narodno. To je ime tri puta nadijevano i to sva tri puta kod Jurkovića. Zanimljivo je da su ta tri slučaja nadijevanja i jedina koja su zabilježana ne samo na Zviričima, već i u cijeloj tadašnjoj ljubuškoj (veljačkoj) župi. Najzastupljenije ime kod zviričke muške djece tog doba je Mate (4 puta), kao i kod Rogotinjanja, a osim njega, spomenutog Stanislava i Ivana (2 puta), nijedno od imena nije nadjeveno više od jednom.

Ženska imenski fond kod zviričke djece zastupljen je također s 15 imena, od kojih je najbrojnije Matija s tri, te Luca, Manda i Mara s po dva nadijevanja.

Ime	Broj upisa prema rodu					Ukupno
	Ilić	Jurković	Pear	Tomić	Vidojević	
Grgo		1				1
Ilija		1				1
Ivan	1	2				3
Jakov					1	1
Jozo				1		1
Jure		1				1
Lovro		1				1
Luka		1				1
Marko		1				1
Martin		1				1
Mate	1	3				4
Petar		1				1
Stanislav		3				3
Stipan			1			1
Šimun		1				1
Ukupno	2	17	1	1	1	22

Tablica 10. *Muška imena zviričke djece prema rodu 1786.-1808.*
(Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1).

Ime	Broj upisa prema rodu						Ukupno
	Beus	Dodig	Ilić	Jurković	Lazar	Petković	
Anica				1			1
Iva			1				1
Janja				1			1
Kata			1				1
Luca			2				2
Manda				1		1	2
Mara				1	1		2
Marta	1						1
Matija			1	1	1		3
Pera				1			1
Ruža				1			1
Stana				1			1
Šima			1				1
Tomica		1					1
Vida			1				1
Ukupno	1	1	7	8	2	1	20

Tablica 11. *Ženska imena zviričke djece prema rodovima 1786.-1808.*
(Izvor: ŽU Veljaci, MK, svz. 1).

7. Zaključno razmatranje

Ratni srazovi 17. st. između dviju imperijalnih sila, Serenissime i Osmanlijskog polumjeseca, koji su posebnom žestinom plamtjeli na istočnojadranskom prostoru, ostavili su niz posljedica koje će u mnogome određivati povijesna gibanja u idućim stoljećima. Kako svemu dođe kraj, tako su i ratovi minuli, stradanja, metež na granici i seobe lagano se smiruju, a započeti proces društvenog i političkog stabiliziranja bitnije ne remeti ni još jedan rat s početka 18. st. Ipak, svi podaci o stanovništvu tog seoskog društva s graničnog ruba Carstva pokazuju da unatoč političkom stabiliziranju demografska previranja i dalje traju, a istinski će nagovještaj smiraja biti tek popis iz 1768. god.

Iz maglice nepoznatog, neposredno nakon Malog rata, izranjaju novi, privremeni žitelji Zvirića - Barišići i Jeličići, kojih skori nestanak zorno pokazuje nastavak spomenutih demografskih previranja. Dodatni pokazatelj toga su i spomeni u vrelima sljedeća dva zvirička roda "kratkog trajanja", Petkovića i Volarevića, gdje bi primjer Petkovića, mogao biti paradigmom seoskih zajednica s osmanske strane granice u poratnim previranjima 18. st., kao izlaznim vratima ili prolaznim postajama u selidbenim kretanjima iz unutrašnjosti prema prekograničnom, mletačko-dalmatinskom susjedstvu.

Ilići i Jurkovići, spomenuti 1768. god., doista su vjesnici demografskoga stabiliziranja koje nastupa sredinom 18. st., a posljednji se trzaji demografskih previranja još vide na primjeru roda Paponja (Tomića), također na Zvirićima prvi put spomenutih iste godine.

Iako prva matična knjiga krštenih župe Ljubuški (Veljaci) ne zahvaća osobito veliko razdoblje, dvadesetak godina na prijelomu 18. i 19. st. i iako je broj zabilježenih krštenja zviričke djece u njoj relativno malen, gotovo statistički zanemariv, ipak se na temelju takve datosti organiziralo serije podataka u pokušaju da se bar nazru pravci demografskih kretanja.

Temeljna značajka četvrt tisućljetnog kretanja broja zviričkog žiteljstva je gotovo stalni rast, s kratkim diskontinuitetima i krivuljama pada. Najizrazitiji porast ostvaren je u prvom polustoljetnom razdoblju nakon dolaska novih žitelja što ih bilježi popis iz 1768. god., a još se jedan snažan rast dogodio između 1921. i 1953. god., usprkos demografskim gubicima Drugoga svjetskog rata. Strmoglavni pad, koji je uslijedio nakon brojčanog vrhunca 1953. god., u sljedeća je tri desetljeća, do 1981. god., više nego prepolovio zviričko stanovništvo - sa 613 na 236 stanovnika!

Iako je statistički uzorak za proučavanje zviričkog nataliteta na prijelomu 18. i 19. st., rekospo već, doista mali, tek 42 zabilježena rođenja (krštenja), ipak se moglo uočiti da se spolna struktura rođenih uklapa u pravilnosti utvrđene dosadašnjim demografskim istraživanjima na raznim stranama. Dok se obred krštenja zviričke djece najčešće obavljao prije "izdiga" na planinu, u mjesecu ožujku, odnosno nakon završetka poljskih radova ili silaska s planine (u listopadu i studenom), kada bi se cijela obiteljska zajednica našla na okupu, dotle se u istarskom primjeru, u Puli, to najčešće obavljalo u siječnju, kada na Zvirićima nije obavljeno ni jedno krštenje. Rođenja, kojih nisu zabilježeni svi nadnevcu, najčešće su se zbivala u listopadu i veljači, a najmanje u srpnju, slično kao i u nedalekom neretvanskom susjedstvu, u Rogotinu. Ono što se uočilo u zbrojnim popisima, da Jurkovići predstavljaju više od polovice zviričkih žitelja, ponovilo se i na ovom malom uzorku, gdje su od 42 oni imali 28 krštenih.

Posebno su zanimljive spoznaje o ženidbenim vezama muškaraca iz zviričke seoske zajednice i njihova usredotočenost na Broćno, jer je od 19 zabilježenih zviričkih nevjesti, njih 14 s toga područja. Od ukupno 42. rođene zviričke djece, Broćanke su ih rodile 35. ili preko 80 %. Dok su u odabiru bračnih družica Zvirićani u tolikom broju bili okrenuti prema Broćnu, u izboru kumova više su se oslanjali na unutar seosko područje, tako da su si međusobno kumovali u 24 obreda krštenja. Kada je pak riječ o otvorenosti zviričke seoske zajednice prema određenim područjima, vrlo je zanimljivo spomenuti da u promatranom razdoblju, izuzmemo li

Antu Levrića, vjerojatno borovačkog župnika, nema ni jedne majke novorođenih, kao ni kuma ili kume iz dalmatinskog prekograničnog susjedstva!

Kako su i inače u podatkovnim demografskim raščlambama, rekosmo već, vrlo rizični zaključci izvedeni na temelju maloga uzorka, to posebno vrijedi za raščlambu imenskog fonda, bilo muškog, bilo ženskog. Ipak je, spomenimo, i muški i ženski imenski fond zastupljen s po 15 imena, gotovo svih kršćansko-biblijskog podrijetla, a tri spomena zviričkih Stanislava (Stanka), kao jedinog muškog narodnog imena, ujedno su i jedini spomeni tog imena na području cijele tadašnje ljubuške (veljačke) župe.

Ipak će, valja još jednom naglasiti, za vjerodostojnu potvrdu spomenutih obrisa demografskih kretanja s prijeloma stoljećâ, biti potrebna dodatna istraživanja na temelju ostalih matičnih knjiga tog područja iz 19. st. i stvaranja znatno većeg i reprezentativnijeg statističkog uzorka.

Spominjanje prvog zviričkog žitelja u dostupnim vrelima "pada" u vrijeme Kandijskoga rata, vrijeme izuzetno krvavih sukoba i potpunog demografskog rasapa i trebat će puno stoljeće da se demografska previranja na tome, sada pograničnom, prostoru smire i započne proces novoga demografskog uzleta i potpune revitalizacije tog seoskog društva na rubu otomanskog imperijalnog sustava. Dakle, prije gotovo dva i pol stoljeća uistinu je otpočeo demografski proces, braudelovski rečeno, la *longue dureé*, u kojem su krivulje života prevladale krivulje smrti, neizbježno nam namećući novo pitanje: Do kada?! No, odgovor na njega nije više povjesnikova domena.

Vlado PAVIČIĆ

UMRISSE DEMOGRAPHISCHER PROZESSE IN DER LÄNDLICHEN GESELLSCHAFT AM RANDE DES OSMANISCHEN REICHS IN DER NACHKRIEGSZEIT DES 18. JHS. – AM BEISPIEL DES DORFES ZVIRIĆI

Zusammenfassung

Nach den Kriegsjahren des 17. Jhs. erfolgt eine Stabilisierung der gesellschaftlichen und politischen Verhältnisse an der neuen venezianisch-osmanischen Reichsgrenze, welche nicht einmal durch einen weiteren Krieg anderthalb Jahrzehnte später zu Beginn des 18. Jhs. unterbrochen wurde. Trotz der politischen Stabilisierung wurden aber demographische

Veränderungen fortgesetzt. Auf der Grundlage der verfügbaren Daten aus erhaltenen Familienbüchern und anderen Quellen versucht der Verfasser mittels mikrohistorischer, genealogischer und historisch-demographischer Methoden den Verlauf dieser Veränderungen in der ländlichen Gesellschaft des osmanisch-venezianischen Grenzgebiets am Beispiel des Dorfes Zvirici darzustellen. Durch die Gliederung der verfügbaren Daten schließt er, dass der Prozess der demographischen Stabilisierung ein gutes halbes Jahrhundert nach der Beendigung von Kriegerstörungen und politischer Stabilisierung bzw. Mitte des 18. Jhs. beginnt, als eine völlig neue Bevölkerungsschicht angesiedelt wurde, deren Kontinuität sich bis heute fortgesetzt hat.

Weiter erkennt der Verfasser aufgrund des Taufbuches der Pfarrgemeinde Ljubuški (Veljaci), welches es durch die kontinuierlichen Eintragungen von Daten ermöglicht, demographische Indikatoren an der Wende vom 18. zum 19. Jh. zu erfassen, Veränderungen in dieser Zeit. Obwohl die Angaben in diesem Taufbuch nicht ausreichend sind, um repräsentativ zu sein, ermöglicht es jedoch, die Hauptindikatoren für die Natalität, die Geschlechtsstruktur der Getauften (Geborenen), für die monatlichen Zahl der Taufen (Geburten), die Verbindungen mit den Orten der Umgebung sowie anthroponyme Hauptmerkmale dieser ländlichen Gesellschaft an der Grenze der osmanisch-venezianischen imperialen Systeme zu erkennen. Wie aber der Verfasser selber betont, wären für zuverlässige Schlussfolgerungen zusätzliche Forschungen aufgrund der Register aus dem 19. Jh., die zum Glück aufbewahrt wurden, notwendig.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

- AH - Arhiv Hercegovine,
 - Regesta acta turcarum, svz. 1, 1-454
- ASZ - Arhiv samostana u Zaostrugu
 - ŽM 207, ŽM 208, ŽM 211
- DAZ - Državni arhiv u Zadru
 - Katastri Dalmacije, knj. 26, Libro catastico di Ciclvzani, Metcoviz, Klek et Sassavtani et Fort Opus
 - Katastri Dalmacije, knj. 27, Libro catastico della iurisdictione do Cicluch del sartar Matia Bebiz
 - Spisi op. prov. D. Dolfina 1692.-1696, knj. 3

NAS - Nadbiskupijski arhiv Split

- M 67

- M 113

Sidžil mostarskog kadije br. 2 (1635.-1783.), rukopis

Župni ured Veljaci

- MK, svz. I

Objavljene zbirke izvora

LUKA ĐAKOVIĆ, 1979., Prilozi za demografsku i onomastičku građu BiH, ANUBiH, Građa, knj. XXIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 19, Sarajevo, 1979.

EUSEBIUS FERMENDŽIN, 1892., Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis, JAZU, Zagreb, 1892.

Leksik, 1976. - Leksik prezimena SR Hrvatske, Institut za jezik i NZMH, Zagreb, 1976.

DOMINIK MANDIĆ, 1962., Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis, Institutum Chroatorum Historicum, Chicago - Roma, 1962.

JOSIP ANTE SOLDIĆ, 1993. (prir.), Makarski ljetopisi, Književni krug, Split, 1993.

Literatura

AHMED S. ALIČIĆ, 1985., Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovine, Orijentalni institut, Sarajevo, 1985.

MLADEN ANDREIS, 2001., Stanovništvo Župe sv. Mihovila Arhandela u Trilju u 19. stoljeću, Cetinski dekanat, Trilj, 2001.

NIKOLA ANIĆ, 2000., Na punti Hvara, povijest Sućurja, Sućuraj, 2000.

STANKO BAČIĆ, 1989., Perušić, Knjižnica zbornika Kačić, svz. XVIII, Split, 1989.

BRANKO BARIŠIĆ JOJIĆ, 2001., Barišići, plemeniti rod Hercegovine, Franjevačka knjižnica i arhiv, HKD Napredak, Matica Hrvatska, Mostar, 2001.

STANKO BAČIĆ, 1991., Visovački franjevci u skradinskoj biskupiji, Knjižnica Zbornika Kačić, knj. 20, Split, 1991.

SLAVEN BERTOŠA, 2002., Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljeni od XVII. do XIX. stoljeća, Skupština Udruga Matice hrvatske Istarske županije, Pazin, 2002.

MIRKO BOBAŠ, 2000., Upotreba slovnog znaka (đerva) u praksi pisara matice krštenih iz Kraljeve Sutjeske od godine 1641.-1727, Zbornik radova o fra Anđelu Zvizdoviću, Franjevačka teologija Sarajevo i Franjevački samostan Fojnica, Sarajevo - Fojnica, 2000.

VIKTOR ANTE DUIŠIN, 1939., Zbornik plemstva u Hrvatskoj, Slavoniji, BiH, Dubrovniku, Kotoru i Vojvodini, knj. 2, Tisak djela i grbova tiskare Ivan Rast, Zagreb, 1939.

SREĆKO M. DŽAJA, 1999., Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine, Ziral, Mostar, 1999.

MIROSLAV DŽAJA - KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ, 1994., Sa Kupreške visoravni, Rkt. Župni ured Otinovci - Kupres, Baško Polje - Zagreb, 1994.

Miroslav Granić, 1990., Dalmatinske obitelji u "Libro aureo dei veri titolati" Mletačkog magistrata nad feudima, Radovi Filozofskog fakulteta 30(17), Zadar, 1990.

MIROSLAV GRANIĆ, 1999., Staro hrvatsko pleme Kačića u Krajini, na srednjodalmatinskim otocima i Sućurju, Makarski biskup fra Bartul Kačić Žarković - Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Sućurju 24. lipnja 1995., Sućuraj, 1999.

HER, 2002. - Hrvatski enciklopedijski rječnik, Novi liber, Zagreb, 2002.

BOGUMIL HRABAK, 2003., Iz starije prošlosti BiH, knj. II, Beograd, 2003.

ŽARKO ILIĆ, 1999., Tomića groblje u Zvirovićima, Kršni zavičaj, broj 32, Franjevački samostan, Humac, 1999.

MIJAT JERKOVIĆ, 2006., Hrvati plehanskog kraja sredinom XVIII. stoljeća (1742.-1771.), Svjetlo riječi, Sarajevo, Slovo znak, Plehan, 2006.

KRISTIJAN JURAN, 2003., Stanovništvo Murtera u 18. stoljeću i početkom 19. stoljeća, Povijesni prilozi, god. 25, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003.

KARLO JURIŠIĆ, 1972., Katolička crkva na Biokovsko - neretvanskom području u doba turske vladavine, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972.

ANDRIJA KAČIĆ MIOŠIĆ, 1988., Razgovor ugodni naroda slovinskoga, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1988.

JULIJE KEMPF, 1910., Požega: Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi, Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, Požega, 1910.

VENCEL KOSIR, 1970., Hercegovina prije sto godina ili šematizam fra Petra Bakule, Hercegovački franjevci, Mostar, 1970.

HAMDIA KREŠEVLJAKOVIĆ, 1980., Kapetanije u Bosni i Hercegovini, Svjetlost, Sarajevo, 1980.

STJEPAN KRIVOŠIĆ, 1989., Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige, Arhivski vjesnik, svz. 32, Arhiv Hrvatske, Zagreb, 1989.

JOZO LEKIĆ, 1995., "Tajne" starih vareških matica, Napredak, god. XLIV, Sarajevo, 1995.

DOMINIK MANDIĆ, 1962., Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis, Institutum Chroatorum Historicum, Chicago - Roma, 1962.

- NIKOLA MANDIĆ, 2001., Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Brotnju, Općina Brotnjo, Mostar - Brotnjo, 2001.
- NIKOLA MANDIĆ, 2002., Podrijetlo hrvatskih staorsjedilačkih rodova u Širokom Brijegu i okolici, vlast. nakl., Mostar - Široki Brijeg, 2002.
- NIKOLA MANDIĆ, 2003., Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Čapljini i okolici, vlast. nakl. i Založba kralja Tomislava, Mostar - Čapljina, 2003.
- NIKOLA MANDIĆ, 2005., Podrijetlo hrvatskih rodova sjeverne okolice Mostara, vlast. nakl., Mostar, 2005.
- ANTE MARKOTIĆ, 1996., Ljubuški - župa Veljaci u popisima 1742. do 1991, Zbornik: Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme, Ziral i Naša djeca, Mostar - Zagreb, 1996.
- ANDRIJA NIKIĆ, 1997., Povijest matičnih knjiga, *Kršni zavičaj*, broj 30, Franjevački samostan Humac, Humac, 1997.
- MILAN NOSIĆ, 1998., Prezimena zapadne Hercegovine, Hrvatsko filološko društvo, Rijeka, 1998.
- MILAN NOSIĆ - MAGDALENA VIDINIĆ, 1999., Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena 1, HDF, Rijeka, 1999.
- MILAN NOSIĆ - MAGDALENA VIDINIĆ, 2000., Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena 2, HDF, Rijeka, 2000.
- VLAJKO PALAVESTRA, 1987., Staro hercegovačko "pleme" Krmpotići, *Hercegovina* 6, Mostar, 1987.
- BAZILJE PANDŽIĆ, 1996., Prošlost Veljaka, Zbornik: Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme, Ziral i Naša djeca, Mostar - Zagreb, 1996.
- BAZILJE S. PANDŽIĆ, 2001., Hercegovački franjevci: sedam stoljeća s narodom, Ziral, Mostar - Zagreb, 2001.
- CARL PATSCH, 1996., Povijest i topografija Narone, Matica hrvatska, Metković, 1996.
- RIKARD PAVELIĆ, 1973., Bunjevci, vlast. nakl., Zagreb, 1973.
- STJEPAN PAVIČIĆ, 1962., Seobe i naselja u Lici, ZbNŽO, knj. 41, JAZU, Zagreb, 1962.
- VLADO PAVIČIĆ, 2007., Zvirici kod Ljubuškog - rubno selo Otomanske imperije i mijene njegova žiteljstva u ratnim srazovima 17. stoljeća, *Hercegovina* 21, Mostar, 2007.
- ENES PELIDIJA, 1989., Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989.
- LJUBO PLANINIĆ, 2006., Rodoslovlje Planinića, Župni ured Kruševo, Kruševo - Mostar, 2006.
- IVICA PULJIĆ - STANISLAV VUKOREP, 1994., Naša prezimena: korijeni i razvoj, monografija Hutovo, Crkva na kamenu, Mostar, 1994.

- ALEKSANDAR RIBIČIĆ, 1972., Podaca 1971., Split, 1972.
- JOSIP ANTE SOLDIĆ, 1973., Inventar arhiva franjevačkog samostana u Zaostrogu, Arhivski vjesnik, svz. 16, Zagreb, 1973.
- JOSIP ANTE SOLDIĆ, 1995., Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću, knj. 1, Matica hrvatska, Sinj, 1995.
- JOSIP ANTE SOLDIĆ, 1998., Vrlika koncem 17. i početkom 18. stoljeća, Zbornik radova: Fra Filip Grabovac u kontekstu hrvatske kulture, MH Vrlika i Sinj, Poglavarstvo grada Vrlike, Vrlika, 1998.
- GLIGOR STANOJEVIĆ, 1962., Dalmacija u doba morejskog rata 1684.-1699., Vojno delo, Beograd, 1962.
- MATE ŠIMUNDIĆ, 1988., Rječnik osobnih imena, NZMH, Zagreb, 1988
- PETAR ŠIMUNOVIĆ, 1995., Hrvatska prezimena: podrijetlo, značenje, rasprostranjenost, Golden marketing, Zagreb, 1995.
- ABDULAH ŠKALJIĆ, 1966., Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Svjetlost, Sarajevo, 1966.
- MAJA ŠUNJIĆ, 2007., Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i u prvoj polovici 19 stoljeća na temelju matičnih knjiga i stanja duša, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU, svz. XLV, Zagreb - Dubrovnik, 2007.
- BALDO ŠUTIĆ - MIROSLAV UJDUROVIĆ - MILORAD VISKIĆ, 2000., Gračka prezimena, Poglavarstvo općine, Gradac, 2000.
- MIROSLAV UJDUROVIĆ, 2002., Stanovništvo Makarskog primorja od 15. do 19. stoljeća, Poglavarstvo Općine Gradac i Knjigotisak Split, Gradac, 2002
- MARKO VEGO, 1981., Historija Brotnja od najstarijih vremena do 1878. godine, Skupština općine Čitluk, Čitluk, 1981.
- MILE VIDOVIĆ, 1994., Župa Vidonje, Crkva u svijetu, Split, 1994.
- MILE VIDOVIĆ, 2000., Don Radovan Jerković: život i djelo, Matica hrvatska, Metković, 2000.
- JOSIP VRANDEČIĆ, 2006., Dalmatinski autonomistički pokret, Zbornik: Zavičajna povijest u interkulturalnom kontekstu, FF press, Zagreb, 2006.
- VJEKO VRČIĆ, 1974., Neretvanske župe, vlast. nakl., Metković, 1974.
- ANDRIJA ZIRDUM, 1987., Prezimena katoličkog življa plehanskog kraja od 1760 do 1810, Plehan, 1987.